کہے "فاروق ندیم" سائیں دا

پروفیسر علی ارشد میر دی

گواچی کتھا دی وار

سودھی: قسور مبارک بٹ

پنجاب لوک لہر

سارنی

آکھیا بھاکھیا

لڑی وار لوک لہر دا ہتھلا پراگا پنجابی زبان دے مہان صوفی ودیا مان، کھوج کار، پارکھ تے اجوکی پنجابی نظم نوں شنگار کے نویکلا ٹورا دیون والے، دھرو دے نابر پنجاب دے سپتر پروفیسر علی ارشد میر دے وصل پیالہ پیون دے چھبویں ورہے دے موقعیا تے چھاپیا گیا اے۔ ایس پراگے وچ پروفیسر علی ارشد میر دے مُڈھ لا توں سنگی، ڈرامہ نگار، کہانی کار، شاعر اتے اچ کوٹی لکھاری فاروق ندیم نے اکھ بنھ کے جیویں پروفیسر علی ارشد میر اتے گواچی کتھا دی وار نوں ویکھیا اے انجے ای لکھتاں اتے ’’ناٹک دے روپ وچ بیانیا اے۔

پنجاب لوک لہر دا ایس ساری کار وچ وچ صرف ایہو سیر اے جو ’’کہے فاروق ندیم سائیں دا‘‘ نوں چھاپے چاڑھ کے کتابڑی دی شکل وچ تہاڈے ساہویں کیتا اے۔ ایہہ سب کجھ پروفیسر علی ارشد میر دے ویکھن وچ ویکھنا اے۔

’’لڑی وار لوک لہر‘‘ دے ہتھلے پراگے دیاں پوندسطراں الیکدیاں سار میرے آل دوال چانن کھلر گیا۔ شکلاں نظر نہیں آؤندیاں۔ واجاں چار چکو تھے۔ نہ دسن والیاں کندھاں نال ٹکراں مارتے مڑ اپنے سوے ول پرتدیاں نیں۔

ہک واج اُچیری ہوگئی، کول، بھیل سانسی تے دراوڑاں دی جوہ وچ وگدی ایراوتی دی کدھی تے پورے چن دی راتے چاننی دے کھلار نوں اپنی قائم کیتی قلم دے سوے وچوں لنگھاتے تواریخ نوں رشناون اتے اجوکی پنجابی نظم نوں شنگارن والا لوک پریت دے رنگ وچ رچیا، دھرواتے بے انیائی دانا بر، لوکائی نوں خوف ہنھیریاں دی برف گزران وچوں کڈھن لئی آس دا سورج اجالن والا پروفیسر علی ارشد میر .... مسعود تنویر، سرمد فروغ، حسن جیندا تے بھاگاں والی دھی رانی .... دا ڈیڈی، ملا فتح الدین وار گودا سپتر، علی اشرف ورگے بولی سیوکاں دا وڈا بھرا، علی ارشد میر خورے سرسوتی سکن کان مارو تھل دے جنگل بیلے ٹپ کے اپنے دل دے پتھر نوں ریت کر کے اپنی میں نوں منج وانگر نکا نکا کٹ کے ستلج بیاس اتے راوی دی وچکاری ’’تری بھرت‘‘ دھرتی دیاں ٹاہلیاں ہیٹھ آن لتھا۔ ایتھے دریا نوں فرش ہوندیا ویکھیا تے کئی یگاں توں ٹری آندی کہانی، گواچی کتھا دا کھرا نپ کے کھلری کھیڈ دے تت کڈن دے جتن وچ چپ گیا، گناں دی گتھلی علی ارشد میر دی اُگھ سنگھ لئی ہزاراں ورہیاں دے لمیرے

پینڈے نوں اپنیاں تلیاں نال بنھ کے مورت گھراپڑاون والے علی اشرف شہید دی لوڑ اے ...... کنی تھوڑ اے۔

واجاں دا گھول ودھدا جارہیا اے، گواچی کتھا دی وار اصلوں ازل دا کوچ جہدا انت کاگت وچ کفنایا اکھراں نال جڑیا جثہ جیہڑا چپ دی بولی وچ کجھ آکھ رہیا اے اسیں ہرے پیغمبراں ورگے ہاں کدی نوح وانگ بالی بچہ ٹور دیوی دا اے۔ کدی زکریا بار چیر دتا جاندا اے، ساڈی لاش کسے نے کڈھ کے یروشلم نہیں دفناونی، عاد، ثمود، ساڈے متھے وجن اجے تیک ساڈے اندر محمدیؐ صفات پیدانہیں ہوسکیاں جو اسیں وی حملہ کر کے جت سکیئے۔

''لوک نابری دی ریت'' کئی وار چوری ہوچکی تے بھجدے ہوئے داوڑاں ہار ممبئی سورت سراندیپ وچ لکی ساتوں صاف وسدی پئی اے۔ اتے کتے ساندل بار دے کوٹ، قلعے تے کچہریاں ٹپ ٹپا کے لہور شہر وچ سر تے دستار بنھ تے مجراں نال کھلوتی اے۔ نروار ویلے آپ کردتا ہائی، ہماتڑاں دی تاریخ بیانن والا، پل صراط لنگھدیاں دی نظم نوں نال رکھن والا، نکے نکے جملیاں اندر وڈیاں گلاں کرن والا علی ارشد میر کد مریا اے۔ اتے ناہیں ایس مرنا ایں۔ ایہہ اُٹھ تے ٹرن لگا اے تے دھرتی کنب جاونی ایں۔

فاروق ندیم ہوراں وراگ مارے سمے نوں جیویں ہنڈایا تے ورتیا اے اوس نوں ویکھن اتے بیانن تے پنجاب لوک لہر دلوں بجانوں تھورایت اے۔

قسّور مُبارک بٹ

سودھی ''لڑی وار لوک لہر''۔ صدر پنجاب لوک لہر

0300-6986863

علی ارشد میر فاؤنڈیشن ولوّں

تحریر: فاروق ندیم

جدوں تیجا علی ارشد میر میلہ پنجاب آرٹ کلچر اینڈ لینگویج (پلاک) دے ایڈیٹوریم وچ ہویا، میں وی اوتھے ساں۔ پنجابیاں دی رُوہ بھرن توں لے کے ڈھڈ بھرن تائیں، ہر کم ''ٹچن ٹیٹ'' (ویل آرگنائزڈ) سی۔ پہلا سیشن کامریڈ علی ارشد میر رنگے درویش شاعر تے سی، پڑھن آلیاں چوں کسے نے اوہدی شاعری پھڑی تے کسی نے درویشی، کسی نے اوہدی حیاتی تھمی تے کسی نے اوہدا نظریہ، نظریاتی کمٹ منٹ تے ہتھ پایا۔ کسی نے اوہدی محنت کشاں دی طبقاتی جدوجہد وچ بھرپور عملی شرکت تے جھات پائی، تے کسی نے اوہدی تاریخ تے بھرویں گرفت بارے چانن پایا۔ کسی نے اوہدا فلسفہ پھڑیا تے کسی نے پروفیسر علی ارشد میر دی علمی وسعت نوں سمیٹن دا چارا کیتا، تاریخ وتہذیب، فکر ماپی۔

میں اوس میلے وچ ساں یا نہیں ساں، ایہہ مینوں نہیں پتہ۔ البتا اینا یاد اے، اکھاں اگے اک ''ٹورنگ ٹاکی'' چل رہی سی۔ او بے شمار ملاقاتاں چیتے آریاں سن، جو کامریڈ علی ارشد میر نال ہوئیاں۔ اوہدا نمانا پن وی کمال دا سی، ''اک شاہ حسین فقیر ہے، تساں نا آکھو کوئی پیر ہے''۔ خورے اوسے ورگیاں دی عاجزی بارے کہہ گئے پیر سیانے، ''شاہ حسین دی عاجزی کاف کہاڑے وات'' ساوتھ پنجاب دے کئی کامریڈ اوس توں کان کھاندے سن، کہندے سن ''ہار اُوہنوں کوئی پینکی پھینکی تے آندی نہیں۔ سدھی گل کر کے ترفا دیندا اے، گُسے آلی کا روجدا اے''۔

ایہہ گُمایا وٹا کی سی؟ ایہہ سچ تے حقیقت دا سٹکا سی۔ جدوں گھنڈ لاہ کے نچ ای پئے تے فیر اوہلا کی؟ ایہہ انگلیاں دی کچیائی، سٹ پھٹ جرن یا کوٹھے چڑھ بانگاں دین۔ اوہدی ساری شاعری، سارا فلسفہ، ساری تاریخ وتہذیب، سارا پوئٹک پوٹینشل، سارا ٹوپی ڈراما کی اے؟ اوپی گھما اے، فسٹ ہولی مارے یا کھنے سیکے، ''ٹکرو کریئے یا شعور دی گڑھتی دے''۔ بجاں سانہوں اک دا دودھ پوا، اک دا دودھ ساڈی گھٹ پریتی دے ملاحظے۔

چشتیاں شوگر مل دی مزدور تحریک دے ساتھی اپنے جائز قنونی حقاں دی منگ کر رہے سن مقابلہ سرمائے دی اوس طاقت نال سی جو آچہ دی شکل وچ سٹیٹ دے ادارے وی ہار کر کے آزمائیش دارو ورسن دے بوہے کھول سکدی اے، اپنی ذہنی تے جسمانی محنت ویچن

آلے مزدور کسان پارٹی دے لوک پوہ دیاں راتاں وچ کتے کھونجے بہہ کے، کتے نکرے لگ کے لکھ کانے بال کے اگ سیکدے، کامریڈ علی ارشد میر دی مزاحمتی شاعری گاندے۔ اپنی طبقاتی جدوجہد جاری رکھن دے عزم نوں تگڑا کردے۔ اوہناں وچوں کئی مارے گئے، کئی غائب ہوگئے، کئی ذہنی تے جسمانی معذور بنا دِتے گئے۔ ''ہم جو تاریک راہوں میں مارے گئے'' جو اس آزمائش توں بچ نکلے اوہناں دا کعبہ کدی تبدیل نہیں ہویا۔ جو جریا اور ظاہر کیتا، فیر ساتھیاں دے قلم ای بندوق بن گئے۔ او شاعری تے نثر بھاویں شوگر کوٹڈ اے، فلسفہ اے، بھاویں بغیر ریپر توں سانہویں گل اے، اوہدیاں جڑاں اپنی مٹی وچ نین، اپنی تاریخ، تہذیب، ثقافت، زبان نال جڑیاں نیں۔ ایہ او طاقت سی جس دے خوف توں کامریڈ علی ارشد میر رنگے شاعراں، ادیباں، دانشوراں نوں جسمانی تے ذہنی طور اُت مارن دیاں سازشاں ہوندیاں نیں۔ لیکن ہندا کی اے؟ جیہناں دی تخلیقی زرخیزی مٹی تے لوکائی نال جڑی ہوندی اے، اوہناں نوں مارنا، اوکھا ہوجاندا اے، اوہناں نوں جسمانی طور اُتے مار وی دیو تے کوئی فرق نہیں پیندا۔ اوہناں دا کجھ نہیں وگڑ دا، اوہ تاریخ دے کسی نہ کسی ''فیز'' وچ فیر جی اٹھدے نیں۔

کدی اپنے اصلے نال جڑے، دھاڑ وی تاریخ و تہذیب دے نابر وی موئے؟ اوہناں دے لفظ جیوندے نیں، سوچ جیوندی اے، سُکے بُوٹے ساوے ہو جاندے نیں، اُتانہہ ہوندے نیں، اوس پینڈے دے مسافراں لئی، جھٹ گھڑی بہہ ستان دا آہر بن جاندے نیں۔ مسافراں نوں سفر لئی ہلاشیری وی تے چاہی دی اے، ایہ بھاویں اندروں پھٹے یا باہروں، منزل کجھ ہور نیڑے لگدی اے، اندر باہر دی ایکتا جڑ کے آس اُمید دی پنیری لاندی اے، وسدی اے، منزل تے اُپڑن دا یقین فیر ڈولن نہیں دیندا، جاگ فروقا جاگ تے سدھا ٹریا جا''۔

کامریڈ علی ارشد میر ورگے ذہین بندے لئی سی.ایس.ایس کر کے بیوروکریٹ بن جانا کوئی مسئلہ نہیں سی۔ پر او تے مسافر ای کسی ہور رستے دا سی۔ اندر تے تخلیقی زوراوری دا بھانبڑ سی۔ مٹی تے لوکائی نال جڑت سی جو تخلیق کادے رجز یہ عطر وچ ڈبی سی، او اظہار جس ماحول وچ بہتر طور اُتے ہوسکدا سی، اوہدے لئی کالج دے بالاں نوں پڑھان دا پروفیشن آئیڈیل سی۔ ایہ گل وکھری 30 سالاں وچ 26 تبادلے کروا کے ہر کالج دے پرنسپل نے ثابت کیتا، او کیویں چھوٹا موٹا سامراج بنن دی پریکٹس کر رہے نیں۔ پروفیسر علی ارشد میر سدھا سادھا جلیبی رنگا بندہ سی۔ اگوں دو جمع دو کرن آلے ریاستی تعلیمی اداریاں دی بُنتر نے وی کوئی کچیاں گولیاں

نہیں کھیڈیاں ہوندیاں۔ کوشش ہوندی اے، جینوئن استاداں نوں کارنر کیتا جائے۔ اوہ سرخ فیتے، فائل ورک تے امچیٹ باس دے گدھی گیڑ وچ ای پھسیا رہے۔ سواد آلی گل ایہ ہے، ایہ کرسیاں تے ادارے فیر وی مٹی تے لوکائی نال جڑے ایلیمنٹ نوں ذبح کرن توں قاصر نیں۔ ہجوم توں وکھرے لوکھاں نوں فیر ہجوم توں وکھرے ہون دی سزا وی چکنی پیندی اے، ایہ سزا چکن آلے، کدی پیر دی مٹی نہیں چھڈ دے۔ جدوں ٹرای پئے تے فیر تلیاں دے چھالے کی؟ پچھانہہ مُڑ کی ویکھنا، جس ویکھیا پتھر دا ہویا۔ بس اگلی تے چھیکولی گل اگانہہ ہے، مارو بچڑیا، مار چھال تے لنگھ جا، جیون دی رمز اگانہہ تے اگانہہ جیون بھرواسا، فیر اگانہہ اوہو نعرہ قلندری، لنگھ اوئے سمیا لنگھ تے فیر سے نوں منکی دے ڈھنگ موجب لنگھنا پیندا اے۔ ایس منزل تیک اُپڑن لئی وی بڑے جفر جالنے پیندے نیں۔ کدی منزلاں وی خیرات وچ ملیاں؟ ایہ اوسے سمے د تاہنگ اے، جس وچ انسان دے ہتھوں انسان دا استحصال نہیں ہوندا، فطرت دے سب وسیلے، سب لئی سانجھے ہوندے نیں۔

اصل کاڈھ تے اوس سمے دی اے، جس جوں لنگھ رہے آں۔ جاری ویلا ای تے زہر اے جو فصیل بن گیا اے۔ ایہدی سڑاند وچ ساہ لینا اوکھا، ایہدی فرسودگی، پسماندگی، کمینگی ہی تے سلاٹر ہاؤس اے۔ جس وچ اونچ نیچ دی غیر فطری ونڈ بندیاں نوں کوہندی اے، ذات پات برادری دی تقسیم سہارے انساناں نوں اجیہے گیس چیمبر وچ دھکدی اے، جتھوں واپسی دم نکلیا بغیر نہ ہوندی، ایس ونڈ دے سہارے ای تے اُچ ہتھ طبقے اکثریتی لوکائی، پیداواری طبقات دی ذہنی تے جسمانی محنت دا استحصال کر رہے نیں۔ ایہ اوہناں نوں وی پتہ اے، ایس موج میلے دی صف چھیتی ای لپیٹی جانی اے۔ غریب موج مستی وچ آئے تے ریاستی اقتدار و اختیار دی مطلق العنانیت دے سارے چھابے اُلٹا دینے نیں۔ اپنے منطقی انجام نوں اُپڑن آلا عالمی اقتصادی سرمایا دارانا نظام نے وی مردیاں مردیاں پیر سڑے تے باندری وانگوں اپنے بال اپنی منڈیاں غریب پسماندہ تے ترقی پذیر ملکاں نوں پیراں ہیٹھ لے لینا اے، اُچ ہتھاں دی زوراوری فیر موت دے مونہے۔ لہذا جنا ٹیم ملدا اے، لٹی جاؤ تے پھٹی جاؤ۔ تاریخ دا جدلیاتی عمل تے دسدا اے۔ جدوں ہینے جاگدے نیں، فیر اولٹن تے پھٹن نہیں دیندے۔ ایہ اوسے ہوندے نیں، جیہاں پاروں کامریڈ علی ارشد میر رنگے اپنے عہد دے تاریخ ساز کردار بن جاندے نیں۔ سُر تتے عمل نوں اک سار پینٹ کرن آلے، او آرٹسٹ بن

جاندے نیں، جنہاں دے رنگ کدی نہیں مردے۔ تے اوہناں رنگاں دی سرت او گما، او کاوڑ، او حقیقت، او شعور، او گڑھتی گھٹ پریتی جدوں سچ نوں سیخ پرویا ویکھدی اے۔ ایس دھرتی دے پُرکھاں دے دُکھاں نال رل جاندی اے، دس جاندی اے۔

''سئے ہزار کتاباں پڑھیاں

پر کاوڑ نہ مردی''

علی ارشد میر دے تیجے میلے دا دوجا سیشن موسیقی دا سی۔ ایس وچ ایک اردو دے پروفیسر ساب نے موسیقی دی وا ہوا لمب کڈھی اور گزاریاں ماریاں کہ کئی واری چانس بنیا کہ جا کے ویکھاں بھائی ہوراں دی نبض وی چل رہی اے کہ نہیں؟ جوان دی اواز دا ہوا سی، صوتی ریدم دی کھچنی، روکنی، چھڈنی وی ''ٹیٹ'' (آل رائٹ) سی۔ بیٹھلے اُتلے سروی چھک کڈھے سن۔ مُرکنیاں دا تڑکا، وکھرا سی، اوس ماحول وچ شاعری، گائیکی تے موسیقی دی کاک ٹیل کدی تے پہلے توڑ دی لگدی تے کدی اپنی بُکل وچ لے کے کتے پچھلا بوہا ٹپ جاندی۔ ایہ موسیقی، اواز، ریدم کی اے؟ منکھ دے جمن لاتوں لے کے ہن تائیں اوہدے نال اے۔ ایس کلا نوں لکھ گل گھوٹو دے دیو، ایہ کلا نہیں مردی، کلا زندہ رکھن آلے سر دے دین گے، کلا نہیں مرن دین گے۔ ایہ کلا، ایہ توازن، ایہ برابری، حیاتی دے ہر انگ نال جڑی اے۔ کلا ای تے ہے جو کراہوں راہے پاندی اے، ذہن تے وجود اُتے اثر کردی اے۔ قول نوں فعل نال جوڑ دی اے، ایہ کلا ای تے ہے جو ماضی دی ستر پوشی اُتے اثر کردی اے۔ قول نوں فعل نال جوڑ دی اے، ایہ کلا ای تے ہے جو ماضی دی ستر پوشی اُتے تن حرف گھلدی اے۔ ماضی نوں چٹا ننگا کر کے اوہدی اوقات دسدی اے۔ لوکائی دی ایہ کلا حاکم میل دی آرٹیفیشل کلا توں وکھری اے۔ حاکم میل دی کلا پردے پاندی اے، اوہلے بناندی اے، کرداراں تے شیواں توں مقدس ڈکلیئر کر کے اکثریتی لوکائی دے استحصال دی سازش کردی اے، لوکائی دی کلا اک وکھری لہر اے۔ ایہ لہر سمندر اے پچھوکڑ دی۔ ایس وسوں تے وسنیکاں دی، ایس مٹی دے توتیاں دی۔ تہذیبی ڈائمینشن توں ویکھیئے تے لوکائی دی کلا دا تہذیبی پچھوکڑ وی نسلی کمبی نیشن اے۔ ایہ پنجاب اے ایس خط ارض دے اپنے وی اصلی وسنیک سن او منڈا تے دراوڑیاں توں وی قدیم سن۔ پہلوں منڈا تے فیر دراوڑاں نے جدوں ایس خطے تے یلغاراں کیتیاں ایس نوں صدیاں تیک اپنی وسوں بنایا۔ اک لوک لہر کلا دی اوتھوں چلی۔ ایہ پنجاب دے قدیم وسنیکاں تے دھاڑ

وی منڈا تے دراوڑ دے ٹکراچوں نکلی۔ ایہ رجز ایہ دف اوتھے ای وج کے منجمند نہیں ہویا۔ جدوں اگلے دھاڑوی چڑھے ہن، آرین دھاڑوی بن کے اُلرے، اوس ویلے مُڈھ قدیمی لوکائی کلا دی اجزیہ لہر سمندر وچ منڈا تے دراوڑ رل چکے سن۔ اوس قدیمی زمانے وچ فاتح دا کم مفتوح مرداں نوں وڈھنا ٹکنا سی تے عورتاں تقسیم کرلئیاں جاندیاں سین۔ اسیں تسیں کی آں؟ گندمی رنگ دیاں ایس ملاپ نال جمیاں دوغلیاں نسلاں واں۔ آرین توں بعد چنے وی دھاڑوی پنجاب تے ہندوستان دے دوجے علاقیاں وچ آئے، اوہناں دے مقامی نسلاں نال ایہ کھلواڑ چلدے رہے۔ ایہ ہور گل، دو چار نسلاں بعد اپنے اہل نسل ہون دے کومپلکس وچ مبتلا لوک وی اگلیاں دوغلیاں نسلاں نال ویاہے پرنائے گئے۔ آرین توں لے کے ہن تک دی لوک ریت لوک کلا وی مقامی، منڈا، دراوڑ لوک ریت لوک کلا نال رل اک لحاظ نال ہورواں سی۔ ایس خطہ ارض تے پندراں سو سال تک یلغار کرن آلے آرین توں جد مقامی وسنیکاں نال واہ پیا تے لگ اوہنوں وی پتہ گیا۔ مقامی وسنیک بڑی دل جگری نال لڑے۔ ایہ کرتن آرین دی قدیم ترین کتاب ''رگ وید'' توں لے کے باقی قدیم آرین کتاباں وچ لبھ جاندی اے جدوں اور مقامی جنگجو پنجابی قبیلیاں دا تے وسنیکاں دا ذکر کردے نیں۔ پنجاب دے مقامی وسنیک کجھ تے ہندوستان دے ساؤتھ ول دھک دتے گئے تے کجھ جنگل باراں وچ جا لگے تے دھاڑ دیاں نال گوریلا جنگ لڑ دے رہے۔ منکھ دے پچھوکڑ دی ایہ لوگ کلا اج 21 ویں صدی وچ اکثریتی لوکائی، پیداواری طبقات نال جا رلدی اے۔ سرت سیان دی ایس حالت نوں جانن توں بعد ای تے حاکم میل دی بیگی پھڑ ہندی اے، اوہدا ان منیا بھار لاہ کے پرانہہ کردی اے۔ وڈ دی غلط تقسیم نوں ڈک کے وسیلیاں دی مساوی ونڈ کردی اے، منکھ نوں اندر باہر توں رجاندی اے، اوہنوں کار ویہار چلان دا حق دیندی اے۔ ایس پراسس لئی لمی لام لڑیندی اے۔ تے اوس جگت لام وچ کامریڈ علی ارشد میر رنگے وی جلی کھیڈ دیاں نیندروں جگاندے نیں، سرت دوانہ لے نیں تے اج اپنا تاریخی فریضہ سرانجام دے کے چانن آن والیاں نسلاں نوں پھڑاندے نیں۔ اج ای سفر دا تسلسل چلدا اے، بتی نال بتی بلدی اے۔

کارل مارکس دے آکھن کیتیاں میجر طبقے تن ای نیں۔ اُتلا طبقا تے اُچ ہتھ کھوہ لٹ کرن آلا اے۔ حاکم میل اے، اوہدا کلچر، اوہدی زبان، اوہدی ترجیحات الگ نین۔ اوہدی کلا کھولٹ دی کلا اے، دھاڑوی اے، دھاڑویاں نال سانجھ ہے اس دی۔ وچلا طبقا ابن

الوقت تے منافق اے۔ حالات و واقعات اوہنوں تھلے کھچدے نیں۔ او اتانہہ جان دے مرض وچ مبتلا اے۔ اُتلے چھیتراں دے جھپے اوہدری آدرش نیں۔ ایہ وچلا طبقا وی اُتلے طبقیاں وانگوں تھلوے طبقے نوں ٹکے بھاء نئیں پچھدا۔ چھوٹی موٹی سیاست ہووے یا صنعت، ایہ وچلا بروکر طبقا وی اُتلیاں وانگوں ہیپیاں دا، غریباں دا، اپنی ذہنی تے جسمانی محنت وچن آلیاں دا رج کے استحصال کرن دے چکر وچ رہندا اے۔ جد مڈل کلاس دا تخلیقی I.Q سامنے آندا اے تے اوہدے چوں وی جینوئن تخلیق کار گھٹ سامنے آندے نیں جو مٹی تے لوکائی نال سانجھ دلان۔ ہن ایس کار ویہار نوں وسیب نوں چلان والے رہ جاندے نیں۔ ایہ اکثریتی لوکائی، پیداواری طبقات نیں۔ سماج دی تبدیلی دا میکنزم انہاں نال جڑیا اے کیونکہ ایتھے اقلیتی اُچ ہتھاں تے اونہاں دے طفیلیاں دی اکثریت تے حکومت اے۔ ایہ او طاقت اے جو غاصب اے، دھاڑوی اے، ان نیچرل اے، مٹھ بھر اے، ایس نوں مکان لئی ایہدے اپنے ای تضادات بوہت نیں۔ سرمائے دی گردش، عالمی اقتصادی سرمایا دارانا نظام تے عالمی مالیاتی ادارے کہ تائیں کھوہ لُٹ کرن گے؟ اخیر ایس نوں مکنا اے، ریاستی اقتدار و اختیار اکثریتی لوکائی، پیداواری طبقات دا حق اے، ایہ اوہنوں مل کے رہنا اے، ایہ اوہدوں ای ممکن اے، جدوں اکثریتی لوکائی، پیداواری طبقے شعور و آگہی رکھن، متحد و منظم ہو کے طبقاتی جدوجہد لوکائی دی کلا جاگے۔ ایہ لوکائی دی کلا ای تے ہے، جس نوں کامریڈ علی ارشد میر رنگے جگاندے نیں۔ مُڈھ قدیمی کھوہ لٹ توں لے کے حاضر موجود تک دی کھوہ لٹ نوں اک لڑی وچ پروندے نیں۔ اوہدے مدمقابل لوکائی دا شعور اے، مٹی دا قرض تے فرض اے، لوکائی دا کلچر اے، لوکائی دی کلا اے، جاگرتی اے، سماج دی نویں اساری اے، نویں بنیاد اے، جاگ اے، بھاگ اے، ایہ اوہو ویلا اے۔

"روح راتا وچ تھر تھر کنبے
فجرے ملیا زہر"

ایہو زہر تے تریاق اے، ایہو زہر ای تے سرت جاگرتی اے جو پنجاب دے قدیم ترین وسنیکاں نال ہون آلے دھروتوں لے کے اج دی صدی دے لوکاں نال ہون آلے استحصال نوں اکو قبیلے اکولڑی دے سانگے نال اڑاندی اے، اک مٹھ ہو کے ایس جبر نوں مکاں نال جوڑ دی اے، سوچ سانجھ وچ رلاندی اے تاریخ دا پہیہ اگانہہ ودھاندی اے:

"ساڈی کھیسی وچوں پھٹسی
سورج دی رُشنائی"

پنجاب وچ انج تے کھبے پکھ دی سیاست صدی توں ودھ کھلار رکھدی اے۔ ہندوستان (بشمول چڑھدا، لہندا، دکھنی پنجاب) وچ روس توں وی پہلاں کیمونسٹ پارٹی دی بنیاد رکھی گئی اے۔ ہندوستان دے کئی صوبیاں وچ کھبے پکھ دیاں حکومتاں نیں۔ پاکستان بنن توں بعد جدوں کھبے پکھ دے آگوآں نے فیصلہ کیتا۔ "مسلمان کیمونسٹ پاکستان ول جان تے ہندو سکھ کیمونسٹ بھارت دا رُخ کرن" تے دوناں ملکاں وچ ایہ معتوب بنے۔ پاکستان وچ 20 ویں صدی پنجویں دہائی وچ کیمونسٹ پارٹی اُتے بین لا دتا گیا۔ ورکر بنھے، کٹے، مارے گئے۔ اگے رستے رہ گئے دو، پہلا ایہ کہ زیر زمین ہو جاؤ، صنعتی مزدوراں دی ٹریڈ یونین نال جڑ جاؤ، دوجا آپشن قلم نوں بندوق بنان دا سی۔ لٹریچر راہیں شعور پھیلان دا سی۔ اکثریتی لوکائی، پیداواری طبقات نال جڑن دا سی، مٹی تے لوکائی دے فرض نوں قرض سمجھ کے چکانا سی۔ اوس لہر تے انجمن ترقی پسند مصنفین دی موومنٹ دے اثرات وی سن۔ ایہو گل چھیویں دہائی وچ ہوئی نسری تے دو سطح دی اردو شاعری سامنے آئی۔ اک پاسے استاد دامن تے حبیب جالب ورگے سن، جو موجود زمینی حقیقتاں، معروضی حالات کڈھ کے گلے وانگوں ٹھوکدے سن، عام بندے نوں اوہدے دکھ سکھ سمیت نال لے کے ٹردے سن۔

دوجے پاسے فیض احمد فیض رنگے سن جو دہائیاں توں فیض دیندے آ رہے سن۔ تیجی سطح فرسٹریشن دے مارے شاعراں، ادیباں، دانشوراں دی سی ایہناں نوں اپنے اندروں باہر چھال لان دی کدی توفیق نئیں ہوئی۔ او مٹی تے لوکائی نال جڑن توں قاصر رہے۔ پنجویں تے چھیویں دہائی وچ پنجابی لٹریچر جو پاکستان وچ تخلیق ہویا، او بس روائتی جیا سی، مریضانہ ماضی پرستی، نعرے، قدیمی کلاسیکل شاعری دی ڈب کھڑبی نقل سی۔ روائتی بحران، قدراں، روائتی شائل، ایہ معاشی، سماجی، سیاسی، ثقافتی انگ نال کسی وڈی تبدیلی لئی ماحول تیار کرن توں عاری سی البتا اوہناں سادہ لوح لوکاں دی کھیچل دا ایہ فیدا ہویا، پنجاب، پنجابی زبان تے پنجابیاں دا ناں باقی رہ گیا۔ ونڈ توں بعد اردو دے چھرے تھلے جیویں ریاستی سطح اُتے پنجابی زبان دا "بی" مکان دا کم جاری سی، پنجویں تے چھیویں دہائی دے پنجابی شاعراں، ادیباں، دانشوراں نے اوس

سازش نوں کامیاب نہ ہون دتا۔ پنجابی پیاریاں دی ایہو مہربانی کافی اے۔ اگوں آندی اے ستویں دہائی، ایہ دہائی مزاحمتی لٹریری تحریکاں دی اے، ایس دہائی وچ زبان دا ایشو وی دب کے اُبھریا۔ کھبے پکھ دے I.Q نے وی قومیتاں دے حقوق دے حوالے نال جدوں پنجابی زبان نال سانجھ دلائی تے پنجابی لٹریچر وی ایس قابل ہویا کہ مٹی تے لوکائی نال جڑ کے اپنی اثر پذیری وکھائے۔ ایس دہائی وچ سماج وادی پنجابی دے دانشوراں دے جس گروپ نے لوکائی دے وچار دھارے نوں متاثر کیتا، اوس دے آگوآں وچ نجم حسین سید ورگے لوک سن۔

یونیورسٹیاں دے منڈیاں کڑیاں، پروفیسراں توں لے کے پنجاب دے مڈل کلاسیاں نوں ایس وچار دھارے نے چوکھا متاثر کیتا۔ کھبے پکھ دی دانش تے سیاست نے وی ماں بولی نال جڑ کے سرت اگانہہ ودھائی۔ مزدور کسان پارٹی تے سوشلسٹ پارٹی، پیپلز پارٹی دے ورکرا، ٹریڈ یونین ایکٹی وٹی وچ شریک محنت کشاں تائیں ایس علم و دانش دی تحریک نے اپنی تھاں بنائی۔ نجم حسین سید نے لیجنڈ بن گیا۔ ایہ اوہو ویلا اے جدوں ستویں دہائی دے آغاز وچ جنوبی پنجاب دے اک شہر چشتیاں اندر اک مزدور نمانا اگے ودھیا، محنت کشاں نے اوہنوں اپنا آگو من لیا۔ جنوبی پنجاب وچ جتھے جتھے مزدور کسان پارٹی دے لوک ٹریڈ یونین راہیں اپنے حقوق لئی جدوجہد کر رہے سن، اوہناں وچ ذہنی تے جسمانی محنت ویچن آلے کامریڈ علی ارشد میر دی رجزیہ شاعری پھیل گئی۔ اوہدے ترانے گائے جاندے رہے۔ جدوں ضیاء الحق دے زمانے وچ چشتیاں دے محنت کشاں دی تحریک نوں کچل دیتا گیا۔ اوہناں نوں اوحقوق وی نہ دتے گئے۔ جو کہ رائج قنون دے مطابق اوہناں داحق اے۔ چُن چُن کے کھبے پکھ دے لوکاں نوں پھٹے چاہڑیا گیا۔ ایس کاڈھ چوں جو بچ گئے، سرکاری نوکریاں تے اراہنہ پرانہہ دے کماں وچ کیموفلاج ہو کے قلم نوں بندوق بنا کے چلاندے رہے۔ ایس موڑ تے آ کے ہور دُنیا دی اے۔ شاعری وچ فکر، فلسفہ، ودھ ہو جاندا اے، تجربا مشاہدہ ڈوہنگ سمندر ہونہ اے۔ پنجابی لٹریچر وچ کھبے پکھ دے جس وچار، دھارے نے نجم حسین سید توں شارٹ پھڑیا سی، اوہنے پروفیسر علی ارشد میر رنگے تاریخی کرداراں دے موہڈ ہے۔ چڑھ کے اگلی منزل تائیں اُپڑایا۔ لسان و ادب نوں زرخیز بنایا۔ مٹی تے لوکائی دی سانجھ نے جو ''ڈی ووٹڈ پرسن'' سامنے لیاندے، اوتے پنجاب، پنجابی زبان تے پنی بیاں دا اثاثہ نیں۔ ایہو جئے لوکاں نوں تے قومی

ملکیت وچ لے لینا چاہی دا اے۔

پا فرائی پاناں اندر اپنا گوشت بھنی دا
نتھ دا منکا فیر نہ ٹٹیا، لٹر نہ بھجیا چُنی دا

پنجابی زبان، آرٹ تے کلچر (پلاک) دے اوس خوبصورت آڈیٹوریم وچ پروفیسر علی ارشد میر امن میلہ جاری سی۔ اوہدے دوجے سیشن وچ موسیقی دا پروگرام سی۔ سازوآواز دی اوس خوبصورتی نے مینوں خورے کتھے کتھے گھما دتا سی۔ اوس امن میلے نوں ویکھ کے لگدا سی، جیویں پروفیسر علی ارشد میر نوں مارن والے مر گئے نیں۔ علم، ادب، دانشور اینہاں اداریاں نوں وارانہیں کھاندے۔ او اوہناں دی تخلیقی طاقت توں ڈر دے نیں۔ گل ایہ وی اے، ریاستی دا اکو مقصد ہوندا اے، مضافات دے ٹیلنٹ اُتے لعنت پاؤ، جینوئن تخلیق کاراں نوں مسلسل نظر انداز کر کے جیوندیاں جی مار دیو۔ دو نمبر دی نفری اکٹھی کرو، سیٹی ماری نفری اٹینشن کیتی، حکومتی پالیسی دے مطابق پٹی پڑھائی، کھابے کھوائے، اوقاتوں اُچے ہوٹلاں وچ ٹھہرایا تے جان لگیاں کرائے دے چیک مونہہ تے مارے، ہاں وچ ہاں ملان والے ایہو لوک ای جینوئن شاعر، ادیب، دانشور ڈکلیئر کر کے کرسیاں تے بیٹھن آلے کرسیاں پکیاں کردے نیں۔ کرسیاں اُتانہہ لے جاندے نیں۔ اللہ اللہ تے خیر صلا، شو ٹُٹیا، اگلی گل کوڑی اے، کیونکہ جینوئن تخلیق کاراں نوں ہمیش لئی بلیک آوٹ کرنا ناممکن ہوندا اے، او کتوں نہ کتوں فیر باہر آ جاندے نیں، اپنے عہد نوں متاثر کر جاندے نیں:

''کیہہ اساں ایس قید ہمیش رہساں؟
ایویں مرساں پر نہیں
اساں اک حملہ کرساں''

پروفیسر علی ارشد میر دے تیجے امن میلے دا اخیری سیشن مشاعرے دا سی، اوتھے دو شاعراں نوں ویکھن دا شوق پورا ہویا، اوہناں وچ اک بابا نجمی تے دوجا پاکستانی پنجاب دا شیو کمار بٹالوی سی۔ مشاعرے وچ وی اکو سوال حاوی رہیا۔ کی ساڈے اج دے پنجابی شاعر، ادیب، دانشور اوس تاریخی فریضے نوں نباہ رہے نیں جو مٹی تے لوکائی دا اے، بندے دی بندیائی دا اے، جد کہ علم، ادب، آرٹ، کلچر دے حکومتی ادارے محض ڈیکوریشن پیس نیں۔ تاریخ و تہذیب دیاں گمراہ کن فوٹوآں سامنے لیان آلے نیں۔ ریاستی سطح اُتے پنجابی زبان دا آفیشل

مرڈر جاری اے۔ پنجابی اخبار رسالے کڈھن آلے اپنے جھگے پھوک کے ایس کم نوں اگانہہ ٹور رہے نیں۔ دفتری، تعلیمی، قومی، عدالتی تے صحافتی زبان پنجابی بنن توں روکن آلے اپنی تھاں ڈاہڈے نیں۔ ریڈیو (PBC) توں لے کے ٹی وی تائیں تے علم، ادب، آرٹ، کلچر لئی بنے مرکزی تے صوبائی اداریاں تائیں، پنجابی زبان تقریباً ''ان اناؤنسڈ بین'' اے کی ایویں زباناں قتل ہوسکدیاں نیں؟ زبان نوں ایس قتل توں بچان لئی شاعر، ادیب، دانشور اک اہم کردار ادا کرسکدے نیں۔ اوہناں دی بقا ایسے وچ اے، ایس لوک لہر نال جڑ جان، زبان و کلچر نال جُڑ جان، وسیب تے لوکائی نال جڑ جان، فیر ای پنجابی زبان، پنجاب تے پنجابیاں نوں ازادی لبھ سکدی اے۔ پنجابی نوں پہلی جماعت توں لے کے ایم.اے تک دی سطح تے بطور لازمی مضمون شامل ہونا چاہی دا اے۔ پنجابی نوں ذریعہ تعلیم ہونا چاہی دا اے۔ مقابلے دے اعلیٰ امتحاناں نوں وی مادری زباناں وچ ہونا چاہی دا اے۔ زبان و کلچر ای او حوالہ اے جو لوکائی دی سانجھ بناندا و دھاندا اے، سماج دی ترقی دا ضامن بن دا اے۔ وسی یہاں دی راست وِنڈ پاروں فرد تے ریاست دے تعلق نوں مثبت بناندا اے۔ جدکہ پنجاب، پنجابی زبان تے پنجابیاں نوں پتھر دے دور وچ زندہ رکھن دے خواہش مند پنجابی زبان اگے نبھ لائی بیٹھے نیں۔ دُنیا بھر وچ کھلرے 25 کروڑ توں ودھ پنجابی تے پاکستان وچ موجود 10 کروڑ توں ودھ پنجابی اج وی پنجاب، پنجابی زبان تے پنجابیاں نوں غلامی تے دھروتوں نہیں بچا سکدے؟ ایہ عہد پنجابی شاعراں، ادیباں، دانشوراں لئی اپنے اندر دے کھوبے وچ ڈب کے رہن دا نہیں۔ ایہ جوڑ ای تے ہے جو مٹی تے لوکائی دے حقوق دا ضامن اے۔ پروفیسر علی ارشد میر انگے تے تاریخ دے جدلیاتی عمل وچ اپنا کردار ادا کر گئے۔ اوہناں دی وچار اگانہہ لئی چانن اے، ویکھنا ایہ ہے۔ ویلے دے ایس سفر وچ پنجاب دے پرکھاں نے جو مشعل ایتھوں تیک اپڑائی اے، اوس نوں اگانہہ ٹورن آلے کیویں حق ادا کردے نیں؟

تیجے پروفیسر علی ارشد میر امن میلے دے انت وچ کھابے کھاؤ پروگرام سی۔ پنج گھنٹے دے میلے وچ رلتی جس سٹائل وچ بیٹھے رہے۔ انج لگدا سی کوئی معجزا ہوگیا اے۔ ایہہ پنجابی ایڈے مہذب، ایڈے صبر و سکون آلے کیویں ہوگئے نیں؟ ایڈیٹوریم دے تھلوے پورشن وچ کھانے کھاؤ مہم جاری ہوئی تے ساہ وچ ساہ آیا۔ جیویں اصلی پنجاب جاگ اُٹھیا اے۔ روائتی پنجابی ٹرانس چوں باہر آ گئے نیں۔ میرے سامنے بیٹھے اک شاعر نے کافی دا چوتھا کپ پیندیاں

دسیا۔ ''ایس خوف توں چار کپ پیتے نیں، متاں کافی نہ تھڑ جائے۔ ایتھے تے کافی دی دھرانس کڈھی پئی اے، نرے ٹیبل بھرے نیں''۔

کول بیٹھے پنجابی افسانہ نگار نے پنجابی شاعر نوں آگاہ کیتا۔ ''یار ساڈی تے بھکھ ای مرگئی اے، مساں مر کے دس ایگ مایونیز سینڈوچ کھادے نیں''۔

پرلے پاسے آلے پنجابی پیارے دانشور دا تھیسز سی''۔ ایتھے تے ڈینگی ای سامراج بن گیا اے۔ کیک دے چونہہ سلائس کھا کے انرجی بحال ہوئی اے''۔

میرے رنگے مضافاتی لال بجھکو کھونجے لگے اک دوجے نوں مشورا دے رہے سن۔ ''استاد جی، کِلی نپ رکھو۔ ککھاں بھر کھاؤ، فیر خورے ساڈے رنگے شودراں نوں ایہ ودھیا کھانے تے آدر ملے نہ ملے؟''

رجائیت پسند پینڈو پروڈکشن یاسیت توں پرانہہ سی ''فکر نہ کرو، باقی دیاں کسراں اگلے چوتھے پروفیسر علی ارشد میر امن میلے وچ کڈھ لاں گے''۔

دوجیاں دا جھورا اپنی تھاں سی۔ ''ایہ وڈے وڈے توپ قلم دے عہدے رکھن آلے ''جھٹو پٹ'' فنکشن وچ عظیم خیالات دا ترونکا مار کے کھسک جاندے نیں۔ خورے اگلے کسی پروگرام وچ جانا ہوندا اے۔ ایہ لوک لسکٹ چاہ کھابے چھڈ کے ای ٹر جاندے نیں''۔

کسے ہواڑ کڈھی۔ ''اوہناں دیفرج بھرے نیں، اساں تے جان لئی کرایہ وی کیاں توں منگنا ہوندا اے''۔

کوئی ہور ماڑتو پچھوں بولیا'' یار جنگ تے فیر جاری رہی''۔

جواب ملیا ''انقلاب زندہ باد''

رات ڈھل گئی سی۔ آڈیٹوریم دے باہر کھلوتے جاتک آن آلے التیاں نوں وداع کر رہے سن۔ وچھڑن آلے سوچ رہے سن

''قہر شہر تے وَرہدا ویکھو
اکھ نہ ٹوٹے کوئی''

☆☆☆☆

''چیتے رکھنا یدھ اجے مکیا نیں ہے''

فاروق ندیم

''چیتے رکھنا یدھ اجے مکیا نیں ہے'' گل نی جئی اے، پر ایہدا کھلار وڈا اے، انسانی شعور دے آغاز توں لے کے ہن تائیں، جسمانی تے ذہنی محنت دا یدھ جاری اے۔ پر ایس یدھ توں چیتے رکھنا بھل گیا اے۔ تاں جے حال حقیقت چیتے توں وسرے تے یدھ دی کرتن مرے، یدھ دی شکل، نوعیت، مزاج تے راہ بدلے۔ کی اج ڈکالان نال یدھ مک سکدا اے؟ جواب نفی وچ اے۔ جد تائیں لوک نابری دی ریت زندہ اے، ایہ یدھ زندہ اے۔ لوک نابری دی ریت اوس ویلے تک نیں مک سکدی۔ جد تائیں ایہ منزل نئیں آندی، یدھ نئیں مکنا۔ یدھ جاری رہنا اے، بھانبڑ مٹھا نیں ہونا، بھاویں علی ارشد میر رنگیاں نوں ہڈ بال سیکا جرنا پوے۔ جتھے مٹی تے لوکائی نال جڑت ہووے، اوتھے وی کدی فنا دے ٹل کھڑکے؟ اوتھے تے یدھ لئی ٹل کھڑکدے رہندے نیں۔ اوتھے رجتیہ کلا جیوندی اے مزاحمت دے کھڑکار اُچیرے ہوندے نیں۔ تاریخ دے جدلیاتی عمل وچ اپنے ہون دی دھونی دیندے نیں، اپنا تاریخی فرض ادا کردے نیں۔ جس ہونی نوں ان ہونی بنان آلے آڈا لائی کھڑے نیں۔ اوس ہونی نے ہو کے رہنا اے، اوس ہونی نوں ہون بنان لئی یدھ نے اپنے منطقی انجام نوں اُپڑنا اے۔ علی ارشد میر رنگے ایس یدھ نوں زندہ رکھن دیاں علامتاں نیں۔ کدی علامتاں دی ملامتاں وچ ڈھلیاں؟ اوہناں دی زرخیزی جاری رہندی اے، تاریخ و تہذیب نوں اگانہہ لے جاندی اے:

''میں روح دریاؤں پار دی ہاں
روہی چڑھیاں کونجاں خاطر
روز کبوتر وار دی ہاں
میں روح دریاؤں پار دی ہاں''

ایہ پار دی سار اے، ایہ پار کی اے؟ ایہ اُدار دی ضد اے، اُدار وچ کی اے؟ دھاڑ اے دھاڑوی نیں، جو تتا کرک لہو سامنے کھلووے یدھ کرنے، اوس تے بارود دا کفن وچھاندے نیں۔ ارار دی سائیکی کھوہ لٹ اے، انفرادی لچ اے، طاقت تے اختیار دی حب اے، برابر دیاں نوں نیواں ویکھن دی چاہ اے، زوراوری نال دوجیاں نوں مدھن، پھیسہن دی سوچ تے جاچ اے، ماڑیاں نوں ورتن دیاں سازشاں نیں۔ اوہناں توں حقوں حقوق کھوہ

کے غلام بنان دے ہتھکنڈے نیں۔ ہور ارار کی اے؟ شاہ نیں، شاہ توں ودھ شاہ دے وفادار نیں، درا اے دربار اے، اگانہہ اوس دربار دے کھلار نیں۔ دفتر نہیں، ٹھانے نیں، مفتی نیں، قاضی نیں، کورٹ کچہریاں دے تکڑ، تیز ہواواں نال جھولدے نیں۔ ڈنڈے مار دے نیں، جیلاں نیں، پہرے دار نیں، خرکار نیں، عیار نیں، اراد دے ایہ وپار نیں۔ تے پار کی اے؟ پار تے صرف سچ اے۔ حقیقت اے، پار تے ارادنوں بدلن دا یدھ اے جو نال اُمید دے جڑیا۔

''ساڈی کھیسی وچوں پھٹسی
سورج دی رُشنائی کڑیئے''

ایہ پار اے، جتھے دھرتی تے سماج دا دُکھ اے، ایہ دُکھ ای سماج دیاں نا انصافیاں مٹان لئی ہلا شیری دیندا اے، اراد وچ جاگرتی کھلار دا اے:

''سڑکاں اُتے چھڑک دیئے اج سارا زہر کتاباں دا''
تے ارار کی کردا اے؟ جاگرتی کھلارن
ایہاں کتاباں چوکاں وچ ساڑ دا اے جاگرتی
دین آلیاں نوں جیوندیاں جی مارن وچ رجھیا اے
کدی سوچ شعور وی مویا؟

''سے ہزار کتاباں پڑھیاں
پر کاوڑ نہ مردی
جس سانوں بے گھر کیتا
روز فکر اوس گھر دی

ایہ یدھ ازادی لئی اے۔ ایس یدھ تے کوئی ایویں نئیں ٹر پیندا، بڑا کجھ جرنا، سرنا پیندا اے فیر کجھ ہتھ آنہ اے:

''ہتھ آسانوں ہو مڑدے
اکھ اگم دی راہ
سجن ہڈ رچوا زہر پوا
ارشد کیہڑے قلزم اندر
ہوگئی قید ہوا
سجن ہڈ رچوا زہر پوا''

ایس یدھ نوں روکن کیتے، ایس یدھ نوں گمراہ کرن لئی۔ راہوں بے راہ کرن لئی، باہر تے اندر دے دھاڑوی ذات پات برادری دے جھیڑے، اونچ نیچ تے مذہب دھرم نوں ورتدے نیں۔ دھن دولت دی زوراوری وکھاندے نیں۔ ریاستی اقتدار و اختیار دی مطلق العنانیت دا جبر و استحصال حرکت وچ لیاندے نیں۔ اکثریتی لوکائی، پیداواری طبقات نوں کھنڈی چھریاں نال کوہندے نیں، آپس وچ لڑاندے نیں تاکہ اوہناں دا زور ٹٹ جائے، حقوق دی منگ، بھل جان، یدھ بھل جان، غلامی وچ نجات لبھن، جدکہ حقیقتاں دا پوسٹ مارٹم اپنی تھاں جاری رہندا اے......

''مٹی کل شجرے پیڑیاں
اے کیہڑا سید جٹ اے؟
ایہہ کون ملیچھ کشتری
ایہہ کیہڑا گھتانٹ ہے''

ایہ یدھ تے آرین دے ایتھے آن توں وی پہلاں دا اے آرین تے سرسوتی توں لے کے ہڑپا تائیں۔ ''رگ وید'' واہیں اپنا آپ الیکدے رہے، کیلدے رہے، Son of Soil سدری (دریائے ستلج) دے آر پار مڈھ قدیمی وسنیکاں دی وڈاٹکی کردے رہے۔ اگوں اگلے پیو دے پتاں نے وی لانگڑ کس لیا۔ دھاڑیاں نوں پندراں سو سال توں وی ودھ دا عرصا تیک ٹھلہدے رہے، جاں نذرانے دیندے رہے۔ تے ایتھے وادی سدری (وادی ستلج) وچ وی اوہو ہویا جو باقی پنجاب وچ ہویا۔ سدری تے سرسوتی دے درمیان جو مقامی بچ رہے، او وی باقی تھاواں دی لوکائی وانگ جوہاں بیلے چھڈ، جنگل بار وڑے، اگانہہ پچھوں چلیا یدھ وی ایس جنگل بار دے یدھ نال رل گیا۔ مڈھ قدیمی وسنیکاں، منڈا، دراوڑی، دے ایس یدھ دی کڑتن ''رگ وید'' دا وی حسابی، آرین نے مقامیاں دی اپنے حساب نال ''کریکٹر ایسیسی نیشن'' کیتی۔ مزاحمت کرن آلیاں نوں مقامی وحشی، بھدے، سیکولر، کالے، نچن نوں مقامی وحشی، بھدے، سیکولر، کالے نچن گان دے رسیا، شراب پی کے مست ہون آلے تے ہور وی کی کجھ آکھدے رہے۔ ایہ دھاڑویاں دی کڑتن سی۔ ایس یدھ وچ اوہناں نے دھرتی واسیاں توں سینکڑاں ورھے زخم چکے سن۔ آریہ اپنا کتھارسس انج نہ کردے تے ہور کیویں کردے؟ ایہ تو اونجی یدھ آرین دے غلبے توں بعد وی کلیا نہیں بلکہ جاری رہیا۔

''اساں .... بھیل بانورے

پورن ماشی مارو ڈھول مزات چڑھے اساں ٹاکی پاڑ اسمان دی دھرت پچھاڑ دے
بوریئے گونڈ ماڑ دے، بال کال
اساں ہارنی اساں واء دے ازل دے ساک
میاں اساں کایٹو کوہلی بھاٹوے نٹ نانک سوتر ویئہ پلٹا وے سب اساس سبھ راس دھاریئے''

ایہ سب کجھ کی سی؟ یدھ سی جو دھاڑویاں نال سی۔ ایہ یدھ محض دردرلدیاں نسلاں دا نہیں سی، ایہ یدھ تے فطرت دے وسیلیاں دی سانجھ پاروں سی۔ ایہ سانجھ اُچ ہتھاں زوراں وراں نوں قبول نہیں۔ اکثریتی لوکائی، پیداواری طبقیاں نوں قبول نہیں۔ کھوہ لٹ نال ورتن لئی اُچ ہتھی درکا اے۔

سانجھ تے برابری دی ونڈ کردی اے، زیر زبر مکاندی اے۔ پوری دُنیا وچ کھلرے خانہ بدوش قبیلیاں دا دکھ تاریخ و تہذیب دی کنڈ لِفا دیندا اے۔ اب وڈی سطح اُتے ایس کرۂ ارض تے موجود انساناں دے دکھ دی سانجھ جو پھٹ لاندی اے، او وکھری اے۔ دھاڑویاں نال صرف ساڈی تاریخ و تہذیب دا ورثہ، اثاثہ نٹ، پرنا، پیرنا، سانسی، اوڈھ، پکھی وانس، چنگڑ، جوگی، پتلی گر، سپیرے، گندھیلہ، بھیل، بانورے، بازی گر، ہاری، قلندی، چتوڑ تے دوجے اجہے قبیلے ای مزاحمت نہیں کردے رہے، بلکہ دُنیا بھر وچ اوتھوں دے اجہے قبیلے وی رزمیہ لہر بحر تے تلیاں اُپر بسر رکھی تاریخ دا پہیا لگانہہ ٹور دے رہے۔ اج ساڈے ماضی دی تاریخ و تہذیب دا ایہ یدھ جاری سی کہ اک کم ہور ہویا۔ ایس خطۂ ارض پنجاب دی زرخیزی نے دھاڑویاں دی رال ودھائی۔ کوئی آئے، لٹیا، پچھانہہ پرت گئے۔ ٹروپس مکمل فیڈ آؤٹ یا فیر اونہاں دے کجھ حصے ایتھے ای رہ جاندے، ایہ دھاڑوی صرف مال ڈنگر، سونا، چاندی، جنس ای نہیں لے جاندے سن بلکہ تگڑے جوان تے عورتاں توں علاوہ چھوٹے بچے وی جنوراں وانگوں ہِک کے نال لے جاندے سن۔ وسط ایشیاء رنگیاں کئی انسانی منڈیاں وچ ایہ پنجاب واسی بطور غلام ویچے جاندے۔ باقی دھاڑوی اوسن جو ایتھے آ کے ایتھوں دے ای ہو کے رہ گئے۔ اپنے ہون دے جواز لئی شجرے وچ مکہ، مدینہ، توں تھلے نہ لتھے۔ مقامی لوکائی، اوہدی زبان تے اوہدی ثقافت نوں گھٹیا ثابت کرن لئی ہر حربا ورتیا۔ ایہ دھاڑوی باہروں جتھوں وی آئے، اپنے آپ نوں کوئی ''سپیریئر'' طاقت ای سمجھدے رہے۔ مفتوح علاقیاں دے وسنیکاں دے مقابلے وچ اپنی زبان، اپنی ثقافت نوں اُچ ہتھ رکھدے رہے۔ ایہ کم شروع توں لے کے انگریزاں

تائیں ٹریا، صورتاں مختلف رہیاں۔ پنجاب دی زبان تے ثقافت ایس یدھ وچ وی زندہ رہی:

"بدل پاڑ اسمان تے اُپڑے
اگے وی اساں آپے
اوپر والا بٹ بٹ تکے
بیٹھاں ہون سیاپے"

ایس دھرتی دی تاریخ و تہذیب دا صدیاں پُرانا پچھوکڑ جدوں علی ارشد میر رنگیاں تائیں اُپڑ دا اے تے اوس راہ دے سبھی پچھوکڑ مُڈھ قدیموں ٹریاں حقیقتاں نال جُڑ دے ٹرے آندے نیں۔ او وی اوس سچائی دا حصہ بن جاندے نیں۔ "لوک نابری دی ایہ وار" جدوں علی ارشد میر تائیں جاندی اے تے فیر ایہ یدھ پاکستانی پنجاب وچ وسدے 10 کروڑ توں ودھ پنجابیاں دا نئیں رہ جاندا اے ایہ یدھ اوہناں توں علاوہ دُنیا بھر وچ کھلرے 29 کروڑ توں ودھ پنجابیاں دا بن جاندا اے۔ گل ایتھے ای نئیں مکدی۔ ایہ یدھ ایس کرۂ ارض تے پھیلے، ست کروڑ توں ودھ انساناں دا بن جاندا اے۔ اکثریتی لوکائی پیداواری طبقات دا بن جاندا اے:

"اساڈے کاٹھ بول پئے ہتھ وچ
فریاں تاراں وچ ساہ پایئے
پُتلی بیجنگ دی
اُتے روم دے نقش بنایئے"

ایس یدھ وچ تاریخی طور اُتے علی ارشد میر نے کی تاریخی رول ادا کیتا اے؟ ایہ رول لبھنا پوئے گا۔ ایہ رول ای تے اوہنوں باقیاں توں نکھیڑدا اے۔ ایہ رول ایہ ہے، علی ارشد میر نے اپنی شاعری راہیں عوام دی تاریخ لکھی اے۔ ایہ انسانی یدھ دی تاریخ اے، اوہدا ایہ عمل معروفیت توں عاری نئیں۔ معروفیت توں عاری شاعری ہووے یا تخلیقی نثر، نری دانشوری ہووے یا فلسفہ و تاریخ، او کسی خاص فرد یا گروہ دی حمد و ثناء یا تنقید تے ہوسکدی اے پر تحقیق و تاریخ دا معیار نہیں رکھ سکدی۔ صرف معروضی انداز وچ تحریر تاریخ ای جغرافیائی، ثقافتی، اقتصادی، سیاسی، سماجی تے تہذیبی عوامل توں آگاہ کرسکدی اے۔ ایہ اوسے ویلے ممکن اے جدوں عوام دی تاریخ عوام دے نقطۂ نظر نال لکھی جائے۔ ایس تاریخ دی تصدیق غیر متنازعہ ذرائع وی کرن، جس دی عکاسی مقامی رسم و رواج چوں وی ہووے۔ تاریخی حقائق مصلحت دے تابع نہ ہون۔ اوہناں گلاں نوں جھٹلایا گیا ہووے جو عوامی رائے دا حصا بن چکیاں نیں،

پر سچ نہیں۔ عوام تے دھرتی دے علم دا تسلسل جس تاریخ نوں سامنے لے کے آندا اے، او حاکم میل دی تاریخ نئیں ہوندی۔ او عوام دی تاریخ ہوندی اے، عوام نوں مضبوط بنان دی جدوجہد نال رقم ایہ تاریخ ای اصل تاریخ اے۔ عوام نوں میں گائیڈ کرن آلی سرکاری درباری نصابی تاریخ دے پلے کی اے؟ ایہ محض دراوڑاں، آریاواں، یونانیاں، ایرانیاں، بھلکیاں، Madraks نیگریٹو، نگرائیڈ نسلاں، پروٹو آمٹر لائیڈ نسلاں، شنگ، پارتھین، ہتھیائی، کشان، چٹے نہاں، دھاڑوی ایشیائی قبیلیاں، غزنویاں، غوریاں، خانہ ان، غلاماں، خلجیاں، تغلقاں، ساداتاں، لودھیاں، مغلاں، افغاناں، تورانیاں، عرباں، ولندیزیاں، پرتگالیاں، چینیاں، انگریزاں، امریکیاں تے دوجے دھاڑویاں دی حمد و ثنا ای ہے۔ ایہ نہ ای تاریخ و تہذیب اے، نہ ای اکثریتی لوکائی، پیداواری طبقات دا اصل اے، رائج تاریخ وچ حاکم میل نے دھرو ایہ کیتا اے، اکثریتی لوکائی، پیداواری طبقیاں دیاں مزاحمتی تحریکاں اُڑا دیتیاں نیں۔ دوغلیاں نسلاں دی شرمساری تے حاکم میل دی تاریخ و کلچر نوں چوکی دے بٹھایا اے۔ جد کہ علی ارشد میر نے اپنی شاعری راہیں عوام دی تاریخ تخلیق کیتی اے۔ اوہدے کردار شروع توں لے کے ہن تائیں دے سارے ادوار لنگھدے نیں۔ ہر ادوار دی اکثریتی لوکائی پیداواری طبقیاں دا یدھ پچھوں ٹرے لوکاں دے یدھ نال رل کے اگلے دور وچ رلدا اے۔ انج ہر عہد دا طبقاتی یدھ 20 ویں، 21 ویں صدی تیک اپڑدا اے تے ایہناں صدیاں دے کردار وی ایس یدھ وچ سیر رلاندے، اگاہنہ ودھدے نیں، کوئی گل کردے نیں تے اوس دے پچھے صدیاں دی تاریخ و تہذیب بول رہی ہوندی اے:

اساں بھٹی گاڈی بان چتوڑ دے
پھل ڈنگ لوڑنے راندر ساونیں
دات داتری ٹکوے
لوبیاں نال گلے
پر دھار کھمی نہ ساڈی سان تے اپنی"

ایس سے چتوڑ صرف مغلاں دے سمے آلے نئیں رہ جاندے، ایہ چتوڑ یدھ کردے، اج دی اکثریتی لوکائی پیداواری طبقیاں نال رل جاندے نیں تے "لوک نابری دی ریت" نبھاندیاں سونہہ چکدے نیں، جد تائیں حقوق دا قلعہ واپس نئیں کھوہ لیندے، ارام سکون حرام اے، یدھ جاری اے۔۔۔☆☆☆

''اساں جماندرو بستہ''ب''

فاروق ندیم

خودنوں ''اساں جماندرو بستہ ب'' کہن آلا علی ارشد میر ''لوک نابری دی ریت'' وچ کیویں اپنا تاریخی کردار ادا کرگیا؟ اوہدے بجن قسور مبارک بٹ دی ایہ چتاونی اپنی تھاں اک حقیقت اے

''چیتے رکھنا، یدھ اجے مکیا نیں جے''

ایہ یدھ اجے چلنا اے، جدوں علی ارشد میر کہندا اے

''پیراں بھونچال اساڈے
فجر دی نکھری دُھپ آں
پر اج چُپ آں''

تے ایہ چُپ وی 19 ویں صدی دے شکاگو دے شہیداں نال جُڑی لگدی اے۔ جدوں محنت کشاں دے حقوق دی جدوجہد کرن آلیاں نوں سُولی دتی گئی، اک آگو نے وج گج کے آکھیا سی۔ ''تساں ساڈی اواز چپ کرا سکدے اوں، پر چیتے رکھنا، ساڈی چپ وی ساڈی اوازتوں اُچی اے''۔

ایہ ویلے نے ثابت کیتا، اوس سچ آکھیا سی، مٹی تے لوکائی نال جڑے کردار ای آب حیات بنیدے نیں۔

علی ارشد میر دی نظم ''گواچی کتھا دی وار'' اوکلیدی کنجی اے، جس راہیں علی ارشد میر دی کلا نوں سمجھن دے بُوہے کھلدے نیں، اوہنے پنجاب دے قدیم وسنیکاں دی تاریخ، تاریخ، تہذیب، ثقافت تے ماضی دے حوالے نال جو گل کیتی اے، اوہدا اگلا سرا اج نال جڑیا اے۔ جو دھرو پوری دُنیا وچ کھلرن آلے جپسی قبائل نال ہویا، زمین دے اصل وارث لاوارث ہوئے، اوہو دھرو اج دے پنجاب دی اکثریتی لوکائی، پیداواری طبقیاں نال ہو رہیا اے۔ انج ایہ جاگرتی محض قدیم وسنیکاں، منڈا، دراوڑ، کول، بھیل، سانسی، اوڈھ، پکھی واس، جوگی، تلی گر، بازی گر، بانورے، چنگڑ، گندھیلہ، نٹ، پرنا، قلندری، ہاری، پرنا، پیرنا، سپیرے تے در در رلدیاں نسلاں دی نئیں اے۔ ایہ جاگرتی ہزاراں ورھیاں دے ایس سفرنوں اج

دے سفر نال جوڑ دی اے۔ ایس سفر وچ اوہناں دے نال آرین توں لے کے ہن تائیں دیاں دوغلیاں چوں ذہنی تے جسمانی محنت ویچن والی اکثریتی لوکائی تے پیداواری طبقے وی رل جاندے نیں۔ ہن پچھوکڑ تے ایس پیریڈ دی رلت جس طبقاتی جدوجہد نوں چالو کردی اے، او وسیب دے اندر لے تے اک وڈی سطح اُتے عالمی اقتصادی سرمایا دارانا نظام دے دھاڑویاں دے ہتھے پیندی اے۔ ایس کار ویہار دی نابر اے۔ مٹھ بھر اُچ ہتھ محض دو فیصدی اشرافیا دے اگے اُٹھ کھلوند اے، جو ریاستی اقتدار و اختیار دی مطلق العنانیت دے مزے لٹ رہی اے۔ جسمانی تے ذہنی محنت فروخت کرن آلیاں دا استحصال کر رہی اے۔ فیر ایہ فکر آل دوال دا چانن دیندی اے، کی سی؟ کی ہے؟ تے جے پہیہ ایویں ای ریورس گیئر وچ رہیا تے کی ہووے گا؟ جدکہ ہونا ایہ چاہی دا اے۔ ایس موڑ تے حاکم میل تے لوکائی دی طبقاتی لام کھل ڈلھ کے آمنے سامنے آندی اے۔ حال حقیقتاں دا تواریخی وتہذیبی چانن کراندی اے، مٹی تے لوکائی دے عشق دا ایتھے ای تے امتحان ہوندا اے:

''قہر شہر تے ورہدا ویکھو
اکھ نہ نوٹے کوئی
موت دی پینگھ چڑھی اسمانیں
آکے جھوٹے کوئی''

علی ارشد میر دی اک یونیورسٹی فیلو ملی تے بولی ...... ''تینوں نئیں لگدا، پوشکن تے علی ارشد میر وچ کنی مماثلت سی؟''

اوہدا خیال سی، پوشکن وانگوں علی ارشد میر وی سرکاری اداریاں وچ بہہ کے ایس کار ویہار دی جھوٹ نوں ننگا کردا رہیا اے۔ مشوق دے رُتبے توں ترقی کر کے بیوی دے منصب جلیلا اُتے فائزہ ہون آئی نے بے وفائی کیتی تے پوشکن رنگا بے خطا نشانے باز خورے جان بُجھ کے ہار گیا۔ یاراں دی بے وفائی توں بعد کدی ایہ منزل وی آجاندی اے۔ مرن لگیاں اوہنے اپنی گرل فرینڈ نوں مکت کیتا''۔ جا، تینوں اپنا خون معاف کیتا''۔

علی ارشد میر نال ایس مٹی نے بے وفائی کیتی، اوہنوں مٹی وچ مٹے کر دتا۔ اوہدے چو پاسے جنگلے لا کے اوہنوں اُبھرن توں روک دتا۔ سازشاں دے ''گھڑمس'' رہے۔ بعد وچ اُکا بھلا دِتا گیا۔ میں علی ارشد میر دی یونیورسٹی فیلو نوں دسیا...... ''مٹی دی بے وفائی

اُتے جے علی ارشد میر نوں ڈوئل دا چیلنج دینا پیندا تے میر ساب نے اخلاقن اپنا پستول خالی رکھنا سی......"۔

علی ارشد میر تے پوشکن وچ اک جوڑ ہور وی سی۔ زارِ روس دے جسوساں نے پوشکن دیاں کھریاں نپدیاں اپنی خفیا رپورٹاں وچ لکھیا سی......"رنگ برنگے کپڑے پاندا اے، میلیاں ٹھیلیاں دا عادی اے، اوتھے اُپڑ کے اپنے گھوڑے نوں کھلا چھڈ دیندا اے، کہندا اے، آخر جانوراں نوں وی آزادی دا حق اے"۔

پر علی ارشد میر نے گھوڑے نوں کھلانئیں چھڈیا، تا حیاتی ابلق سواری کیتی، ایہ اوسے دا وصف اے، مسافرت کیویں طے کردا اے؟

"سۓ ہزار کتاباں پڑھیاں

پر کاوڑ نہ مردی

جس گھر ساہنوں بے گھر کیتا

روز فکر اوس گھر دی"

پوشکن تے رنگ برنگے کپڑے افورڈ کرسکدا ہووے گا۔ ایتھے ایہ درویش علی ارشد میر ملامتی صوفیا رنگا ای رہیا۔ مینوں یاد اے، اوہناں دِناں وچ میں ڈو کے مار کہ اسلامیا یونیورسٹی بہاولپور دے شعبا اردو وچ دھکے کھا رہیا ساں۔ اک علی ارشد میر بہاولپور کسے کم آیا ت سیٹلائٹ ٹاؤن آلے افتخار قیصر دے ڈیرے تے آ گیا۔ دنیں منجی کھچ کے بیری تھلے کردا، سُتا رہندا، پڑھدا رہندا، لکھدا رہندا، افتخار قیصر توں چھوٹا رانا نعیم میرا کلاس فیلو سی، اک دن پچھیا......"ایہ علی ارشد میر دن وے ٹکٹ لے کے آیا اے؟"

گل دی ٹوہ لائی تے پتہ لگیا، سامنے آلا گھر پروفیسر رشید الزماں دا سی، پروفیسر ساب ایس.ای کالج چوں ہٹدے تے شام تائیں علی ارشد میر نال بہہ کے تاریخ تے فلسفے دیاں گتھیاں پھولدے، مارشل لاء دا زمانا سی، P.S.F دیاں ساریاں خُفیا میٹنگاں اوس ڈیرے تے ہوندیاں سن۔ جس قسم دے حالات سن، کدی ایہ میٹنگ کلیم سحانی ول ہوندی تے کدی مہر نور ادر ول۔ سمہ سٹہ لوکو شیڈ دے ہڑتالی مزدوراں دی ضمانت پاروں خالد مجید آیا تے علی ارشد میر نوں ویکھ کے حیران ہوگیا......"کامریڈ، تسیں تے اج کل مفرور اوں۔ سنیا سی زیر زمین چلے گئے اوں"۔

علی ارشد میر نے ادھڑی اودین آلے منجے تے کھلرے کھلرے جواب دتا ......

"ساتھی، فی الحال منجے اُتے زیر زمین آں......"

رانا نعیم دی دھون وچ سریا آ گیا۔"تُساں پہلے کیوں نئیں دسیا؟ تہاڈے ایتھے ہون نال، اساں تے تہاڈے حوالے نال تاریخ بنا رہے آں"۔

ساڈے توں پرلیاں گلیاں وچ منور جمیل قریشی رہندا سی۔ نماشیں نوشی گیلانی ولوں نکلیا تے اوہنے چیتے دوایا......"بہاولپور پریس کلب وچ قلم قبیلہ دی میٹنگ اے۔ صدارت علی ارشد میر ن کرنی اے، ذرا وہنوں ٹیم سِر لے آیا جے"۔

افتخار قیصر توں پچھیا......"علی ارشد میر پچھے تے پُلس لگی اے، توں اوہدا ناں صدارت لئی دے دتا اے......"

اوہنے غلطی تسلیم کیتی......"طاہر محمود نے صدارت دا ناں لیا تے میرے مونہ چوں بیساختا علی ارشد میر دا ناں نکل گیا......"

قلم قبیلہ دی میٹنگ وچ چنگے بھلے پنجاہ سٹھ شاعر، ادیب، دانشور موجود سن۔ نواز کاوش نے صدارت لئی علی ارشد میر دا ناں پکاریا تے او غائب سی۔ اوہنے دوجی واری ناں پکاریا تے کنٹین چوں علی ارشد میر نکلیا۔ اُتے رضائی ولیٹی ہوئی سی۔ بعد وچ علی ارشد میر نے دسیا......"میں سوچ رہیا ساں، جے پوشکن رضائی لے کے گھڑ سواری کردا تے اوہدے خیالات وچ مزید گرمائش آسکدی سی......"

ازادی دی کوئی گرمائش ای تے سی، جس نے علی ارشد میر نوں ٹھرن نئیں دتا۔ ازادی پان تے ازادی دوان وچ ای۔ اوہنے اپنا جیون نشٹ کرلیا۔ ایہ کوئی مولی کم نئیں، ایہ کم کوئی "ڈی ووٹڈ پرسن" ای کرسکدا اے۔ بھرویں کمٹ منٹ توں بغیر ایہ سب کجھ نئیں ہوسکدا۔ جس قسم دی ساڈی سوسائٹی اے، ایتھے زہر کھان نوں پیسا نئیں ہوندا۔ ٹکے دا کم نئیں ہوندا تے دھیلے دی فرصت نئیں ہوندی۔ کسے کول اپنا ٹائم نئیں ہوندا کہ اپنی نک توں اگانہہ۔ اپنے سوا کس ہور نوں وی ویکھ سکے۔ ایس صورتحال وچ محض اپنی ذات لئی انفرادی تے افرادی لچ تلن دی بجائے آل دوال دیاں حقیقتاں جاننا تے بیاننا، اگلی تاہنگ دی سار دینا، وسیب تے لوکائی نال سانجھ بنانا کوئی سوکھا کم نئیں، "لہو دِلے دا ساڑی دا"...... تے جیہڑے علی ارشد میر رنگے ایہ کم کر گزردے نیں؟ او تاریخ بناندے نیں، او تاریخ ای تے میں آں، توں ایں، او اے:

''نعرہ مار انا الحق دا
اساں جم دھرتی دا جم
آوے اندر مٹی آ گئی
اگ آتش دا دم''

تحیر دا گُنی علی ارشد میر اکھ کھلی رکھدا اے۔ جتھے جاگیردارانہ نظام اے، زندگی ٹھہری ہوئی اے، اُچ ہتھاں دے جھیڑے نیں، مٹھ بھر زوراں وراں دی کھوہ لُٹ اے، دُکھ اذیت دی ڈوہنگھ اے، پار دے منظر دی تاہنگ مردی جیندی اے، اوتھے حقوق توں وانجے لوکاں نوں اندر باہر دی بھکھ کھا رہی اے۔ سیاست تے قابض فرعون لوکائی نوں غلام بنائی بیٹھے نیں۔ اوتھے عالمی سرمایادارانا اقتصادی نظام دے سائے کھلر رہے نیں۔ ٹریکٹراں تے نکی موٹی مشینری نے بے روز گاری کھلار دتی اے۔ ''سیپی دار'' بھکھ مردے شہراں دا رُخ کر رہے ہین۔ تے اگے قصبیاں، قصبا نما شہراں تے شہراں وچ کی اے؟ محنت تے ذہانت دے ایس بھاؤ نوں اگانہہ نکے موٹے شہراں وچ کی لبھدا اے؟ شہراں وچ تے پھیئر نیں۔ جتھے نکی وڈی انڈسٹری داوجود اے، اوہنوں چھرے کہاڑے لئی بوہے کھول اڈیک وچ نیں۔ پنڈاں وچ ''راہکی'' کمی تے کھیت مزدوری وی نہ چلی تے محنت و ذہانت دے ایس بھاؤ وچ او بڑوی فیکٹریاں دا نوالہ، سیپی داراں، دستکاراں دے بال بچے وی مغرے، فیر ماڑے موٹے شہراں دی رہند کھوہند وکھری، نواحی بستیاں، کچی ابادیاں، نویاں ابادیاں دی لوکائی، او لوکائی وی روٹی روزی پچھے فیکٹریاں دے مونہہ وچ، اگوں جباڑے انصاف دے نہیں۔ دند نوکیلے نیں تے پنجے تیز، محنت تے ذہانت دے استحصال لئی انسانیت دیاں جنیاں پوڑیاں تھلے لتھ سکدے اوں، لتھی جاؤ، جے اگوں سُرت جگے، ٹریڈ یونین آلے آجان، اک مٹھ ہوندے جان، اوہناں نوں ریاستی ادارے تے ریاستی مشینری ورت کے کچل دیو۔ ایتھے بندہ مر جائے، کتا مر جائے، اک سار نیں۔ کوئی فرق نہیں پیندا، ہر کوئی اپنے معاشی تے معاشرتی مسلیاں وچ رجھیا اے، کتے کجھ نہیں ہونا۔ بس ''دب رکھ'' پروگرام رکھو۔ ایہناں حقیقتاں وچ علی ارشد میر رنگے اکھاں کھلیاں رکھدے نیں۔ جو بیتی، ورتی، ویکھی، رقم کردے نیں۔ ویلے نوں حنوط کردے نیں۔ اوس پراسس دا انگ بن کے جیوندے نیں۔ ہنیرے بتیاں بالدے نیں۔ ہونی ان ہونی اُجالدے نیں، نویں رُت دا سنیہا بن جاندے نیں۔ ماڑے ہون دا کی ڈر؟ اساں نے زمانہ قبل از تاریخ توں لے

کے ہُن تائیں اکو لڑی دے موتی آں، تاریخ دے ہر عہد وچ ساڈا تسلسل رہیا اے، ہن ساڈی واری اے، ایہ سفر اسیں نبھانا اے، ایتھے تے ....

بڑے کمال دے ظالم نیں لوگ ایتھوں دے
لہو نچوڑ کے جسماں چوں جان لبھدے نیں

کڈھو، بُکل دا چور کڈھو، جدوں ٹرنا ای ہے تے فیر ننگے پیراں ہیٹھ کنڈے ہون یا انگیارے، ڈرنا کی؟ اُٹھو، ٹرو، ودھو، بھاویں ....

''ساوا بورا رکھاں دا فجرے
گئے پکھیرو جھنب نی
ویکھ دراڈی منزل اکھ دے
جھڑ گئے نازک کھنب نی''

گل صرف ایتھے ای نیں مکدی، کہانی اگانہہ ٹردی اے۔ جدوں چھوٹے شہراں تے ابادیاں دے بھار ودھ جاندے نیں، چھنے چوں پانی چھلکدا اے۔ آجر سستی لیبر لئی مونہہ اڈ لیندے نیں، لیبر ''کچی'' رکھی یا ''پکی''، اوہناں نوں اوہناں حقاں توں وی محروم رکھیا جاندا اے جو رائج قنون مطابق اوہناں نوں حاصل ہوندے نیں۔ اتوں بھکھ وجدی اے، منڈے، کڑیاں سنداں، ڈگریاں لئی تھاں بتھائیں دھکے کھاندے نیں۔ اگے رشوت تے سفارش اے، اشرافیا دی جمہوریت اے یا ٹوپی آلیاں دی، نہ نوکری لبھے نہ ماڑا تھوڑا اوپار چلے، حیاتی کی رہ گئی؟ کوڈیاں بھا، تے روز تھلے، نجات کس وچ رہ گئی؟ اک ہور ہجرت وچ، اک ہور مسافت، اک اذیت وچ، صدیاں دے مسافر انسان دے پلے کی اے؟ اگے روٹی پچھے او، ''فروقا یار کھلو'' فیر کون کھلوندا اے؟ ایہ صدیاں دی مسافت اے، ریاضت اے، بھاویں جنا ٹر دے رہو، ایس مانس دی اوقات کی اے؟ اوہو کچڑ تے اکسیجن؟ اوہو لین وچ لگی حیاتی، سبزہ وکائی دی روئیدگی، بغیر ہڈی دی حیات، فیر ہڈی تے ریڑھ دی ہڈی، فیر اوہو لین وچ لگی حیاتی۔ انسان اوہو پانیاں لاگے سروائیول، دکھاں دی کھوہ، غاراں تے ٹوئے، ہور کی؟ مُڑ پانیاں پچھے، رزق وسیلے دی تلاش، جوڑیاں خانداناں دی اساری یا اپنے تحفظ دی لابھ، خانہ بدوش بھیس وٹایا تے تھاں ٹکانے بنان دی رُجھ وسوں وسی، قصبے، شہر فیر خاندانی، قبائلی، طاقتاں تے حکومتاں، طاقت دی حکمرانی، ملک خطے سلطنتاں، ایس نوں داستان گو بھاویں جنے رنگاں وچ رنگ کے پیش کردے

رہن، گل اوہو، بس اوہو طاقت دی حکومت، رہ گئے ڈنڈے مارن آلے تے ڈنڈے سہن آلے، بس، اوہو امیر، غریب، آجر تے ورکر، ماضی آلی وسائل دی سانجھی تقسیم گئی۔ اگے تے کھاتے کھونیاں نیں، سرمایا اے، سرمائے دی گردش اے، وپار اے وپاری نیں، مشیناں نیں، ٹیکنالوجی اے، نظام زر اے، کجھ اُچ ہتھ نیں تے اگے اوہناں دے ماڑیاں پاروں اسارے حال، شکنجے، پھندے نیں، ''رہونوں کہو ہن رہے محمد، ہن جے رہویں تے مناں'' تے ویلا اوہو، جدوں حیاتی ساہ لینا بھل جاندی اے۔ رسہ اکو رہ جاندا اے، ہجرت دا، مسافت دا، تحیر دا:

''مارو بچیا! کیہڑے شہر چ آ گئے آں
عجب مکان نیں
چھت نئیں کسی مکان دی
پیراں ہیٹھ زمین کوئی نئیں
نہ کوئی شکل اسمان دی

گملیاں اندر باغ بغیچے
فصل شاپر وچ دھان دی
کیہڑے شہر وچ آ گئے آں؟''

محنت تے ذہانت دے ایس بہاؤ دا سفر ایتھے ای نئیں مُک جاندا۔ اگانہہ نظام زر دی وِلگن دے پواڑے بڑے۔ وڈے شہراں نوں اوہناں دا وڈا ہونا ای کھا چکیا ہوندا اے۔ وڈے شہراں دے وڈے حاکم، وپاری، صنعتاں، سرکار و دفتر، ٹھانے، کچہریاں، جیلاں تے او زنجیراں وی جو ڈٹھیاں ان ڈٹھیاں نیں، مِنیاں ان منیاں نیں، بھاراں دا بھار، او کار و بہار جو کھو لٹ تے مبنی اے، طبقاتی تقسیم دیاں لیہاں تھلے لیندا اے۔ اُچ ہتھاں دیاں جھوٹیاں تاریخاں تے تہذیباں نیں، جھوٹے ہیرو تے کردار نیں۔ البتا اوہناں دا ظلم سچے نیں، استحصال حقیقی اے تے اجے ظلم استحصال ہمیش نیں رہندے کجھ باقی رہ جاندا اے تے او علی ارشد میر رنگے پیر فقیر درویش رہ جاندے نیں۔

☆☆☆

''کامریڈ علی ارشد میر دے ناں دی ویل''

ایہ ناٹک اے تے اسیں ایہدے کریکٹر آں۔ ۔۔میں آں، توں ایں، اوہے، ایہ ہے۔ کامریڈ علی ارشد میر اے تے اسیں ناٹک دے اگلے منظراں وچ آن والے نویں کریکٹر علی ارشد میر نیں۔ اساں سب آں۔ اساں او کردار نئیں نبھانا چاہندے جو ساہنوں دِتے گئے نیں۔ اساں اپنی چوائس دے کردار چاہنے آں۔ من مرضی دے منظراں دی تفسیر چاہنے آں، اپنی پسند دی کہانی بنانا چاہنے آں، اپنی ڈرش موجب ناٹک دا کلائمکس لوڑیندا اے۔ پر او کی؟ کہ ''دلکھی لوح قلم دی قادر نے مائے موڑ جے سکنی ایں موڑ'' ایس تھپڑ نوں چلان آلے نئیں چاہندے، اساں اپنی سٹوری آپ بنایئے۔ اصل وچ تے سٹوری او آپ لکھدے نیں۔ ساڈا رول تے بہروپیے دا اے، جیہڑا ماسک پوا دِتا، اوسے دے کھیہڑے پے گئے۔ اساں تے کٹھ پتلیاں، بگانے ہتھ ڈور تے ڈوراں وی ست سمندر پار دیا، اساں تے غلاماں دے غلام تے غلامی ساڈا رول، ناٹک دا بھاویں پہلا منظر یا فیر منظر آخری، اساں تے نٹ بار دے، آج آپے بے وس، بے رس، بے چس، محض اک کریکٹر ایس ناٹک دے۔ اُتے کالی شاہ کالی رات تھلے ٹھرڑی، ٹھرڑی تے بچے کارو پیار وسب، وکاؤ سودے، تے اندر قناتاں دے، تھلے تمبو آں دے، ویلے دا سٹیج، اُتے ناٹک، پردہ گھچن مداری، ہتھ شانٹے تے ڈُگڈگی، نچان باندر، جو باندر انسان اکھوائے، پٹھی کھل لہائے، سورج سوا نیزے۔۔۔ ''مارو بچیا! کیہڑے شہر چ آ گئے آں''۔۔۔۔ اسیں سب نٹ آں، میں آں، توں ایں، ایہ ہے، او ہے، علی ارشد میر اے یا فیر آون والے علی ارشد نیں، اسیں سب نٹ آں، نٹاں دے نٹ، پنجاب دیاں باراں دے نٹ، گیدڑی ہاں یا ماندری، پکھی وانس یا سانسی، اسیں سب نٹ آں، نٹ آں ایس ناٹک دے۔ ''ساڈیاں مغزاں نوں / زہر پرانے چڑھ گئے''۔۔۔ ''اپنا جُثہ اپنے ہتھیں / پتھر کر کے ڈھویا'' اسیں سب نٹ آں، دراوڑی آں ست دریائی دھرت اکاس دے یا فیر اوہناں توں وی پہلاں دے، ایہ سچ نال لڑے۔ ''جی نال شہادت ساڈے'' ۔ ''ہو گئی قید ہوا'' ۔ تے ایس ناٹک وچ جد کوئی ''ارشد'' ورگا نا بھر، گل ڈھکدی کھول وکھائے۔ ''لکھ زبان تے سپ لڑے / سَچ آپ ترے دریا''۔ جیون لام دی ایہ کہانی، گھنے، سکنے پائے۔ پر ایس ناٹک دے سپ، چھلیڈے۔ سولیاں گڈی جان، ہتھیں جال، شکنجے، پھندے، سب نوں وڈی جان۔ اوس نا بھر دی نا بھری کارن کوئی نا چھڈی جان۔

”روہی، کاک، حجاز وطن“

(ناٹک)

”گواچی کتھا دی وار“

----فاروق ندیم----

☆ ایہ ناٹک فلماں لئی اے، تا کہ کسی چینل تے چلوایا جاسکے۔

☆ ایس ناٹک نوں ڈرامائی صورت وچ ریڈیو اُتے تاریخی، ڈاکومنٹری دی صورت وچ پیش کیتا جاسکدا اے۔

☆ ایس ناٹک نوں چھپوایا جائے۔

☆ سٹیج پلے دی صورت وچ سٹیج تے دو سیٹ لگن گے۔ اگلے تے ہسٹورین/ پتلے تے سادھو، دوناں نعرے جدوں دھوآں کھلرے گا، پس منظر دیاں تصویراں بدلدیاں رہن گیاں۔

Note: کاک ندی سندھ، سندھی لوک کہانی دا کردار وی اشارا، حجاز ولوں ہجرت کر کے وادی سندھ، پنجاب وچ آ کے وسن آلے قبیلیاں ول اے

”کردار“

داستان گو

عمر: بہوں وڈیری عمر دا

حلیہ: درویشی الفی / چوغہ / موہڈیاں تائیں کھلرے چٹے وال، ننگے پیر،
چٹی داڑھی مچھ،
علی ارشد میر دی شاعری دے حوالے نال گل
اگانہہ ٹورن والا داستان گو۔ اساطری کریکٹر
(ایہ کریکٹر اصل وچ علی ارشد میر دا اے)

2: Host کُڑی

عمر: جوان منڈا

حلیہ: ایہ کریکٹر، مارو بچڑا (سرمد) خود ادا کرے گا۔

3: Host منڈا

عمر: جوان کُڑی

حلیہ: کوئی وی کڑی جو سوہنی ہووے، اپیل کرے، پنجابی دا تلفظ (انگریزی، اردو دا تلفظ) درست ادا کر سکے۔

”گواچی کتھا دی وار“

سین نمبر: 1

وقت: سورج ڈُبن ویلے تے فیر اوس توں بعد

مقام: وادی دا پس منظر

کردار: سادھو سنت فقیر

☆☆☆☆☆

Shot اوپن ہوندا اے تے فریم وچ دُھند، دھوآں play back وچ تیز ہوا دا شور اُڑ دے پتے۔ ایس دے Dissolve وچ منظر دسدا اے، پر مکمل نئیں (Play back وچ ہوا دیاں سیٹیاں ودھ جاندیاں نیں)

...... دور سادھو سنت فقیر کھڑا اے

جو پوری طرح واضح نئیں (کیمرہ ہولی ہولی موو فارورڈ)

کریکٹر کلیئر ہوندا اے ...... سادھو دے ہتھ وچ ڈانگ

الفی پس منظر اے، کسی وادی دا

کول چ، مچ رہیا اے .... سادھو تے دھوئیں دی اکھ مچولی ...... سادھو، پھڑی ڈانگ زمین تے ماردا اے (Move Fast وچ باڈی لینگوئج دے شارٹس / کوز اپ / ہوا وچ

کھلوتا کریکٹر، ہوا وچ پھڑ پھڑاندی الفی، پس منظر وچ لامبو...... / سورج اگے کریکٹر ....)

سادھو: اسیں کون آں؟ .... (Stress) اسیں ایس
دھرتی دے وارث ...... مالک ایس دھرتی دے
...............”آپاں پچھلا یگ وی آں / تے اج
وی نویں نکور ......“ ...... جے کجھ تکنا ای تے
”کندھ پاڑ کے آ لنگھ چلیئے یار ....“

(B.G.M / تھیم سانگ چلدیاں)

......Cut......

...... For Director's Mood......

......Character's Mood ......

درویش: پُر اسرار جیہے ماحول دا پر اسرار کریکٹر
الوہی رنگ، داستان گو، لوکائی دی تواریخ
بیانن آلا تاریخ گو، اساطیری انداز وچ
علی ارشد میر دی شاعری پڑھدا اے ...... ''جلّی''
کھیڈن دا وجد ...... جیوں ''صدائے سرمدی'' دا شناور

☆☆☆

''گواچی کتھا دی وار''

سین نمبر: 2

وقت: دن (لائبریری وچ in door) ...... out door صبح،
دوپہر، شام، رات

مقام: لائبریری

کردار: Host (منڈا)

☆☆☆☆☆

Shot ...... Host تے اوپن ...... جو لائبریری وچ بیٹھا
کوئی کتاب پڑھ رہیا اے ...... کتاب بند کردا اے...... پچھلے لگے
برصغیر دے قدیمی نقشے ول ویکھدا اے تے
ڈائیلاگ ڈلیوری دیندا اے)

☆☆☆☆☆

Host: کدی سوچیا اے؟ .... ایس دھرتی دے
Son of Soil کون نیں؟

Character Movement

کریکٹر کرسی توں اٹھدا اے...... اُٹھ کے آگے آ کے، میز تے بہہ جاندا اے......
کدی شیلفاں وچ گھمدا، تاریخ دی کوئی کتاب چکدا اے، کدی گل کردیاں لیب

ٹاپ استعمال کردا اے، فیر out door نکلدا اے
(Host اُٹھ کے میز تے بہندا اے)
کس حال وچ نیں؟ .... ایہ ...... او فریڈم فائیٹر نیں جو ہزاراں ورھیاں توں اپنی بقا دی جنگ لڑ رہے نیں۔ اج وی زندہ نیں، ساڈے آل دوال نیں...... ایہ پنجاب دی قدیم ترین تہذیب و تمدن دے قدیم ترین باشندے نیں...... (Pause) ......(Host کتاباں دیاں شیلفاں وچ گھمدا اے) آثار قدیما دے علماء دا کہنا اے
اوس ویلے پنجاب وادیٔ سندھ وچ شامل سی جس ویلے آرین لوک ایدر دا رُخ کر رہے سن ...... دراوڑی قبیلے برتری وچ سن ...... ایہ دراوڑ وی ایتھوں دے وسنیک نہیں سن ......
ایہ دراوڑ وی ایتھوں دے وسنیک نہیں سن
...... دراوڑ تے اوس توں وی ڈیڑھ ہزار سال پہلے ایتھے آئے ...... دراوڑاں توں پہلاں تے ایتھے، منڈا قبیلے آباد سن ...... وادیٔ سندھ بشمول پنجاب دے، منڈا قبیلے دے لوک ای ایتھوں دے قدیم ترین باشندے نیں ...... جے منڈا حرف آخر نئیں ...... پنجاب دے قدیم ترین باشندے کوئی ہور وی سن .... تے جدوں توں ساڈی ایس کہانی دا کھرا ٹردا اے ......
اوس ویلے تائیں او مُڈھ قدیمی وی منڈا وچ رل مل گئے سن ...... جیویں بعد وچ دراوڑی گروہ توں منڈا مغلوب ہوئے تے اک مک ہوئے (Pause) 2۔
(Host لیب ٹاپ دے سامنے)
کشید کی ہویا؟ ...... پنجاب وچ پہلاں مُڈھ قدیمی فیر منڈا تے بعد وچ دراوڑی موجود سن ...... منڈا تے دراوڑی زبان غیر آریائی سن...... لوک بولیاں یا پراکرتاں سن ...... جدوں آریائی قبیلیاں نے وادیٔ سندھ دا رُخ کیتا ...... اوہناں دا واہ دراوڑی قبیلیاں نال پیا...... آرین 1500 سال تائیں ایدر آندے رہے ...... کم کی سی؟ ...... اوہو، رزق دے وسیلیاں دی تلاش ...... پانیاں دے ذخیرے تے سرسبز وادیاں...... اوہو ترچلا ...... غلام، اناج، سونا، جنور، فاتح دی اپنی اخلاقیات، مرد وڈھو، رناں بناؤ رکھیل، جمو دو غلے، کرو اسنواری، سب تھیں بھاری .... ایس

لام وچ بنیا کی؟ آرین ہتھوں جو بچ گئے، ساؤتھ ول نہس گئے۔ اک وڈی تعداد اوہناں دی وی سی جو جنگلاں نوں مونہہ کر گئے .... ایہ فرار نہیں مورچا سی...... اوس گوریلا جنگ دا، جس دا جنون دھاڑوی آریائیاں کولوں اپنی وراثت کھوہن دا سی ...... او کہندے سن، او وارث ایس بھوئیں دے، مالک نیں ایس مٹی دے ......

out door (Host کسی دریا کنارے ......)

ہزاراں ورھیاں توں دھاڑویاں دا دوغلا کلچر وادیٔ سندھ دے ایہناں قدیمی باشندیاں نال سفاک ترین سلوک کر رہیا اے...... نا فاتح تائب، نا محکوم دا سر نیواں ...... جنگ جاری اے ...... کسی اک دی فتح تائیں، جنگ جاری اے ...... ایس جنگ نے جاری رہنا ...... تے اک دن ایس جنگ وچ اکثریتی لوکائی، پیداواری طبقیاں نے وی رل مل جانا۔ اک مک ہونا

M/F (Host کسی اجاڑ تھاں تے، جتھے صحرا، شام، ہوا تے سُکے رُکھ)

آریاواں توں بعد سیتھن، پہلوی، یونانی، چینی، عرب، ایرانی، ترک، انگریز، منگول، تاتاری، دھاڑوی ایس خطے ول آئے۔ ایہ تے ہور دوجے وی ایتھوں دے اصلی وسنیکاں نوں انسان توں تھلے کسی درجے دی مخلوق سمجھدے رہے ...... گھٹیا تے کم ذات سمجھ کے نکرے لاندے رہے۔ (Pause)

ایہ دھرتی دے وارث، مڈھ قدیمی لوک ...... ایہ دھرتی دے مالک، بالک ایس مٹی دے ...... حیاتی ایہناں دی ...... رجزیہ وی تے المیا وی ...... اپنی وراثت دی جنگ لڑ رہے، ایہ صدیاں توں ...... جنگ اے نہیں مکی، جنگ جاری اے کسی مکمل فتح تائیں، ایس جنگ نے جاری رہنا ...... بھلنا نہیں۔

...... Cut ......

"گواچی کتھا دی وار"

سین نمبر: 3.

وقت: شام توں پہلاں + Sun Set

مقام: چولستان/روہی

کردار: سادھو، سنت، فقیر

(Shot ...... درویش تے Open، کھلوز اپ
فریم آلے پاسے سر موڑ دیاں کہندا اے)

درویش: ماتم؟ ...... کس دا ماتم؟ ...... (ہتھ وچ پھڑی کھڑی ڈانگ زمین وچ ماردیاں) ...... "روہی ماتم اگ دا ......" اُتے سورج سوا نیزے ...... تھلے اگ برود اے ریتا ....

"ہتھیں پیر دوزخ وچ دھسے / چمیا تھل دا آب" ...... کٹیاں بانہواں کرن اکٹھار روز نواں دریا ......" میں کون آں؟ ......"میں روح دریاؤں پار دی ہاں ......" ایہ دریا کیہڑا اے؟ ایہ سندری اے، سندری، رِگ ویدی دریا، دکھن ول دھیان پوے تے ......"روہی چڑھیاں کونجاں......" جتھے سرسوتی دریا، ہن دریا رہیا نا۔ پانی بن گئی عجب کہانی، اک کہانی اندر جاگے سرسوتی بن جائے۔ ایہ سرساگر، ڈبدا وی تر جائے (pause) پر اساں کون آں؟ ...."سرسوتی دے چور اساں؟ پر بن گئے ہور دے ہور اساں"

سچ نتارا کردیاں کیونکہ .... مٹی صدیاں دی متھے تے / راکھ وچ لشکن رنگ"
صدیاں دی متھے تے / راکھ وچ لشکن رنگ"

......"وحشت روز زمین تے اُترے ......(Pause) اساں مالک ایس دھرتی دے، اُچ پہاڑوں کٹک دھائے تے اساں ......" وقتوں پہلاں / گھروں باہر ......" ......"کوئی دلیل بھی حاکم اگے / اُکا کم نہ آئی" ......"اجرک لکراں دے سونہہ لگی / پرزے پرزے چنی" ......"کلر وانگ وجود کرے......"مُڑ وی زندہ رہے

دھاڑو دھاڑ نیں دھاڑوی تے دھاڑ اساڈی بھل گئے......(Pause) سر کیوں سٹیے؟ ہتھ بنھ کریئے غلامی کیوں؟

......"جی نال شہادت ساڈے" ...... اسان کیوں ڈریئے؟ بھاویں......"پہاڑ برود چھنڈ کنے" اساں نابراں، جت مقدر ساڈا......

(pause) دھاڑویو ...... تُساں کل دے ہوں یا اج دے...... سن دے رہنا ...... ساڈے سر کپو یا سولیاں گڈو، پیر وڈھو یا ہتھ، گرم سُلاخاں اکھاں وچ یا زبان دے ٹوٹے کردیو...... سب جہانیں کالک لے کے ساڈھے مونہہ تے مل دیو۔ ہر مہینے

تھیں ہینا کر کے جیون کروں عذاب ...... اساں جیوندے رہنا، ملی لام لڑہندے آئے، لمی لام ٹریساں ...... حق حقوق آزادی کارن ...... اساں ...... ہر ''دم ساہ نیزے تے رکھیا ......'' ...... جت مقدر ساڈا

......بس بھلنا نئیں، جاگدے رہنا

......cut......

''گواچی کتھا دی وار''

سین نمبر: 4

وقت: Sun Rise

مقام: چولستان رفورٹ عباس دے قلعے

کردار: Host (کڑی)

☆☆☆☆☆

(فریم کھلدا اے تے Host کڑی فورٹ عباس دے قلعیاں وچ گھم رہی اے......

فریم وچ کلوز تے کم چالو......

کڑی دا حلیہ چولستانی خانہ بدوشاں آلا (بلوچ ر روہیلے ر بیراجگے ر تھری ر تھل دے ر تھر دے ر چولستا دے جیہی تبدیلیاں آلا کاسٹیوم)

☆☆☆☆☆

Host: تاریخ رُکدی نئیں ...... ویلے دا پہیہ اگانہہ نوں جاندا، نویں جہان اُسارے ...... ایہہ وادیٔ ستلج، ایہدے تن حصے، چولستان، وسطی تے دریائی، شمال ستلج جنوب سرسوتی ...... ہُن سرسوتی غائب، بس یاداں معدوم دریا دیاں ...... ایہ ہڑپائی

Director's Tips

آرین یلغار دا ذکر کردیاں فریم وچ مُڈھی قدیمی Maps دھوئیں چوں نسر دے نیں۔

جنگ ہون دیاں اوازاں وچ نقشیاں اُتے آرین، داوڑی جنگاں بارے بنیاں تصویراں دے فلیشر چلدنے نیں۔

انج ای مقامی دراوڑیاں بارے آرین دے رگ ویدی ریماکرس دیندیاں ...... اجز یہ دھن تے مستی دے ناچ دی فینٹسی اوورلیپ ہوسکدی اے۔تہذیب دا مظہر، اصلوں مدھ

قدیمی، تاریخی حقیقتاں نیں یا تہذیبی سچائیاں، ثقافتی تشخص اے ناصدیاں دے ذہنی ارتقاء دا تخلیقی سفر، ایتھوں لے ہڑپوں اگانہہ رگ وید مکمل ہوئی۔ ڈھائی صدیاں وچ مکمل ہویا، آریاں

Director's Tips

آرین یلغار دا ذکر کردیاں فریم وچ مُڈھی قدیمی MAPS دھوئیں چوں ہسر دے نیں۔

جنگ ہون دیاں اوازاں وچ نقشیاں اُتے آرین، دراوڑی جنگاں بارے بنیاں تصویراں دے فلیشنز چلدے نیں۔

انج ای مقامی داروڑیاں بارے آرین دے رگ ویدی ریمارکس دیندیاں رجزیہ دُھن تے مستی دے ناچ دی فینٹسی اوورلیپ ہوسکدی اے۔

آریاواں دا سچ (Pause)

آرین یلغار دا پہلا وار 1750ء قبل مسیح وچ تے دوجا حملہ 1500ء قبل مسیح دا۔ ایتھوں لیک پھرے ...... دور دراوڑی تے کاتا، اگوں نویں کہانی ...... پچھلیاں دے لیکھ لکھے ...... اندر دا ہر اکھراں چڑھیا۔ کڈھے سو سو عیب ...... جو وارث جو مالک ایس دھرت دے، اوہناں بارے کہن صحیفے زور وراں دے ...... ایہ مقامی کالے، وحشی تے اُجڈ ...... دارو پی کے مستی کردے، کردے رہن لڑائیاں۔ (Pause)5

ہن اساں تواریخ دے وچ اوہناں لوکاں نوں کول، بھیل، گونڈ، پکھی وانس، نٹ، بازی گر، ڈوم، بنجارے، چنگڑ، مداری، پُتلی گر، گاڈی بان، مراسی، پنڈی وانس، سانسی، کھوجے، اوڈ، جنگلی، گیدڑی، سپیرے، ماندری، خانہ بدوش تے کئی ہور ناواں توں جان دے ہاں...... ایہ شودر نیں صدیاں توں ...... ایہ نیں لام ٹریندے ...... ایہ وارث ایس دھرتی دے ...... مالک نیں ایس دھرت اکاس دے ......راکھے اپنے ماضی دے(Pause)

تے ویلے دا سچ کی اے؟ دھاڑوی تے دوغلے حاوی، دوغلیاں سرکاراں، دوغلے کاروبہار، دوغلی اکھ دی دوغلی تاریخ

جھوٹ تے سچ دا پردا ...... پر کدی انج وی اے سچ مردا؟ (Pause)

پیر دی مٹی نا چھڈنا، ویکھدے رہنا، سونا نئیں، کیونکہ تگ اجے جارا اے تے ناٹک نئیں مکیا۔

......Cut......

"گواچی کتھا دی وار"

سین نمبر: 5

وقت: سویر (Sun Rise)

مقام:

کردار: سادھو سنت فقیر

☆☆☆☆☆

(Shot اوپن ہوندا اے تے سادھو دریا دی کدھی تے ہے۔ نکی چڑھن دا ویلا پس منظر وچ، کولے او ہو مچدا اچ .... دھند، دھوآں ......)

☆☆☆☆☆

سادھو: نی جندے میریئے ...... میں کیکن حال سناواں؟ جیواں یا مرجاواں؟ یا اکھاں وچ اکھاں پا کے لانگڑ کھول وکھاواں ...... جتے پچھ نیں، جتے پھٹ نیں، دوئے اوس توں لاواں؟ نی جندے میریئے! (سادھو جھکدا اے ...... نِک مٹی دی بھردا اے........... ہتھ چک کے ہوا وچ مٹی کیردا اے ...... روندا اے ...... اواز بھرائی ہوئی اے ......"

سادھو: نی مائے میریئے، مٹی میریئے...... تیں وچ رَچ مچی اے، میری رت خشبوئی ...... نی مائے میریئے ...... تیری گود آباد رہے، توں جان دی ایں ...... اجے دی سر تلی تے رکھیا، ہتھ بنے تلوار، نی مائے میریئے...... صدی صدی نے کیپا ساھنوں، مدھیا تے مدھولیا ...... سینا کر کے تھو چا کیتی، ڈھنڈ پرانی دھاتے ...... نی مائے مریئے (Pause)

اجے نا تھک تھکیواں چڑھیا، اکھ انھی، پیر لونجے نا ...... اجے دی راٹھ سلامت باقی، رونق وچ اے بار ...... اساں نا مَنی ہار ...... نی مائے میریئے ...... مٹی میریئے ......

(Pause)

نی مائیں میریئے، مٹی میریئے

اساں جان دے ہاں، اساں کون آں؟

......"سرسوتی دے چور اساں / پر بن گئے ہور دے ہور اساں" ......اساں پکھی جھل دے / رمن کا چھڑ کھنب گھاٹ نربھ دی وار / گھل پوئیے تے جگ وچ دھم جائے، شور اساں / پر بن گئے ہور دے ہور اساں......" اساں جان دے ہاں، اساں کوں آں؟

......"اساں بھیل بانورے / پورن ماشی مارو ڈھول مزات چڑھے / اساں نا کی پاڑ اسمان دی دھرت پچھاڑ دے......" اساں جان دے ہاں اساں کوں آں؟ ......" ...... اساں ...... بوریئے گونڈ مار دے بال کال / اساں ہارنی اساں واء دے ازل دے ساک ......"

اساں جان دے ہاں، اساں کون آں؟ ......"میاں اساں کا یئو کوہلی بھاٹڑے نٹ ناٹک سوتر / دیہہ پلٹاونے سپ اساں سبھ راس دھاریئے"

اسان جان دے ہاں اساں کون آں؟ (Pause)

اساں جان دے ہاں اساں کون آں؟ ...... اساں......"بازی گر مینگھوار پہاڑیئے خاص / اسانوں چیت منگن دا چاء / اساں جان دے ہاں اساں کون آں؟ اساں ...... "ڈوم ڈومینے لوری تترے اپنے کھپریار / اساں کروڑیئے سنگ تاپو / اسرال کھرال دو مونہے بورڑے......" اساں جان دے ہاں، اساں کون آں؟ (ہوا وچ ہتھ کھلار دا اے...... فیر ہتھ پھڑیا سوٹا کھڑے رُخ زمین تے مار دا اے) کہہ لوو ساھنوں......"نانگیاتے بنجاریار اڑ یا کنک کھپاویئے پل وچ / ڈیہہ ساہ وچ کریئے رات / اساں بھئی ...."

(Pause)

اساں جان دے ہاں، اساں کون آں؟ ...... (روندا اے، گوڈیاں بھار بہہ جاندا اے، فیر ڈانگ زمین تے کھڑکاندا اے تے۔

......Cut......

"گواچی کتھا دی وار"

سین نمبر: 6

وقت: دن

مقام: ہڑپا دے کھنڈراں وچ

کردار: Host (منڈا)

☆☆☆☆☆

(Shot ہڑپا دے عجائب گھر وچ / قدیمی کھنڈراں، شیوان لاگے Open .... فیر M/F فریم وچ Host دا ہتھ، پنجو انگلیاں کھلیاں M/Back ...... کریکٹر کلوز جو موومنٹ بناندا اے)

Host: ایہ پنجاب اے، ایتھے پنج دریا نیں جو ہتھ دیاں پنجاں انگلیاں طرح پھیلے نیں ......
برصغیر پاک و ہند دے شمالی پہاڑاں چوں نکلن آلے اہم دریا ستلج، بیاس، راوی، چناب تے جہلم نیں ...... فارسی زبان دے دو اکھر ...... ''پنج'' تے ''آب'' دا مرکب اے پنجاب، او خطہ جتھے پنج دریا وگدے نیں ...... ستلج تے بیاس اک دوجے وچ رلدے مشرق اندر...... مغرب وچ راوی، چناب، جہلم اک مک ہوندے ...... ایہ پنجوں دریا مٹھن کوٹ دے لاگے، ''پنج ند'' تھاں تے ضم ہوکے، رلدے سندھ دریا وچ (pause)
آرین دی مقدس کتاب ''رگ وید'' ...... جس وچ لیکھا ''سپت سندھو دا'' سنسکرت زبان دے دو اکھر ''پت'' یانی ست، ''سندھو'' یانی دریا ...... ایہناں لفظاں دا مکب، معنی ایہ نکلے، ملک اے ست دریاواں دا، فارسی لب و لہجے وچ ''ہپتہ ہندوس'' (Hapata Hind) مترادف ہندی کلمے ''سپت سندھو'' (Sapta Sinddhvah) دا ...... تے اوستا کہے ''ہپتہ ہیندوس'' ...... ایرانی تصنیف اوستا، زرتشیتاں دی مذہبی کتاب، 560 تا 330 ق م وچ ہوئی تخلیق، ایہ قریب العہد رگ وید دی ...... اوستا دے جز ''وندیداد'' وچ ''آہو دا مزدا'' کہے ...... ''پانز دھمین سر زمین و کشور نیکی من، ادھورا فردا، آفریدم ہفت ہفت رود بود ......'' (ترجمہ: ''میں آدھورا مزدا نے جو پندراں چنگیاں تھاواں، سرزمیناں) اوہفت رود یانی ''پتہ ہندو'' ہے............'' (Pause)
رگ وید دے قدیم اشلوکاں دا زمانا تخلیق 1200 تا 1000 ق م کیہا جاسکدا۔ بعد لے اشلوک جنہاں وچ رگ وید دا پچھیکو لا حصہ، منتر کہاوے۔ 1000 تا 800 ق م دی تصنیف، من ست دریا ...... ست سندھو یانی ست دریاواں دا منبع پنجاب دے شمالی علاقے یا فیر ہے کشمیر (Pause)
پنجاب دا مڈھ قدیمی ناں سپت سندھو تے سپت سندھو دے ست دریا ...... پارکھاں ایہ وی کڈھی کاڈھ ...... پنج دریا پنجابی، چھیواں سرسوتی معدوم ہویا، دکھن ہویا سکا ...... ویکھ، فنا دے کھارے چڑھیا ایہ دکھنی پنجاب ...... ستواں دریا سندھ
سندھ ساگر چھلاں مارے ...... اُتوں رگ وید ایہ پکارے ...... ''واتر دیوتا'' ہتھیں کشمیروں پھٹے ایہ دریا ...... (Pause)
تے آریہ کتھے سن؟ جس ویلے رگ وید تصنیف ہوئی ...... دریائے کابل توں سرسوتی دریا تائیں دے درمیانی علاقے، وسوں آریہ دی ...... دریا کابل کی سی؟ دریائے سندھ دا

مغربی معاون ...... جو اج وانگوں اٹک دی تھاں تے سندھ دریا وچ ولدا ...... ایہو سپت سندھو، دھرتی ست دریاواں دی، ناں ایہدا پنجاب، آریہ متھ رگ وید چ کہندی......
''پنج لکھ ورھے قبل مسیح وچ، کوہ ہمالیہ دا سلسلہ تے کشمیر جھیل دی بلندی ودھ گئی ......
اوسے ویلے سلسلہ کوہ پنجابی دے کجھ حصاں دی، اُچائی وچ کمی ہوئی۔
نتیجا ایہ ملیا، کشمیر جھیل دا پانی ست دریاواں دی شکل وچ وہن لگا......'' ایس مناسبت پاروں!
ایہ سرزمین ''سپت سندھو'' دے ناں توں مشہور ہوئی ...... اجے وجنوبی تے وسطی پنجاب دے جانگلی قبیلیاں، ٹپری واساں، دراوڑی خانہ بدوش قبیلیاں دیاں زباناں وچ پنجاب دی قدیم ترین زبان دے لفظ مل سکدے نیں۔
اوہناں دراوڑی قبیلیاں کول ایہ لفظ کتھوں آئے؟ اوہناں کول ایہ لفظ کتوں وی نئیں آئے ...... کیونکہ ایہ لفظ اوہناں دے اپنے نیں۔ ہزاراں ورھے پہلاں دے ایہ ست دریائی پنجاب دے واسی، پتر ایس مٹی دے، خالق خود نیں۔ پنجابی دی قدیم ترین شکل دے۔ (Pause)
ایہ وراثت وی ایہناں لئی فخر .... بھاویں اوہناں نوں رنگوں، بدرنگا کروں یا جنور سمجھ ششکارو ...... ملیچھ سمجھو یا شودر ...... انسان ہن یا ئمیں ہن، پر وارث ہن، ایس دھرتی دے ...... مالک ست دریاواں دے ...... ایہ بار، شہر دے لوک ایس مٹی دا سرناواں!

......Cut......

''گواچی کتھا دی وار''

سین نمبر: 7
وقت: صبح، دوپہر، شام، رات
مقام: ہڑپا، موہنجو داڑو، ٹیکسلا، چولستان، پنجاب دے دریا
کردار: سادھو سنت فقیر

☆☆☆☆☆

(فریم کھلدا اے تے سادھو دے پس منظر وچ ہڑپا رموہنجو داڑو رٹیکسلا رچولستان رپنجاب دے باقی دریاواں دے فلیشز چلدے نیں۔ خود او آپ مچدے مچ کول کسی صحرا چولستان رتھل رتھر وچ یا پہاڑی تے میدانی علاقے وچ، بنجر تے شاداب علاقیاں رکھیتاں

زمیناں وچ/ ہتھ پھڑی ڈانگ کھڑے رُخ زمین تے مار دا اے سموک وچ ڈبدا، ہِسر دا اے......)

سادھو: اسیں جان دے ہاں، اساں کون آں؟ ......''اساں بھئی ست گر چنگڑ شمس صدر جو لی کلسوئے/ ددھ پھریاں دے ساک/ دھنا پناں سنگ سنگ پسن/ ڈبھ نطفے تے ڈھاک/ اولہ کھادے دا چھیکڑا نت سواد ......'' اساں کی ساں؟ ......''پر بن گئے ہور دے ہور اساں'' ...... اساں وارث ایس مٹی دے، مالک ایس دھرتی دے...... بن گئے ہاں مداری، آپ نچئے، آپ نچائیے (Pause)

ویکھے بعد کھڈاری (Pause)............''اساں بھئی اساں قلندر میمڑے گلر بالاں ہار سدھارنے/ پکھیار/ رچھ کید ولئی پھاہ/ اتے کانگ بلا جہی کامنی/ اساں آپ لئی گرمار اساں بھئی ......'' اساں جان دے ہاں، اساں کون آں؟ ......''اساں پوتلے پتلی گرر تے خودمورت فرھوز/ اساڈے کاٹھ بول پئے ہتھ وچ/ مریاں تاراں وچ ساہ پائیے/ پتلی بیجنگ دی/ اُتے روم دے نقش بنائیے...........'' اساں جان دے ہاں، اساں کون آں؟

(درویش زمین تے سوٹا ماردا اے ...... دھوئیں وچ Dissolve ہوجاندا اے ...... ایس Dissolve چوں اگلا سین نسردا اے......)

......Cut......

''گواچی کتھا دی وار''

سین نمبر: 8

وقت: شام توں پہلاں

مقام: پنجاب دے تاریخی مقامات ، قلعے، عمارتاں

کردار: Host (کڑی)

☆☆☆☆

(Shot اوپن ہوندا اے تے Host کڑی پنجاب دے کسی تاریخی مقام اُتے ہے/ کھنڈر ہے یا ویرانا/ پرانے قلعے ہیں یا دریا/ کڑی موومنٹ بناندیاں بولدی اے)

Host: عظیم تہذیباں دریاواں کنارے جمدیاں نیں ...... عصریات دے ماہرین وادئ سندھ دی عظیم تہذیب نوں تن حصاں وچ ونڈ دے نیں

ابتدائی ہڑپائی دور دا عہد 4000 ق م توں 3000 ق م ۔تے محیط اے ۔ عروج یافتا

ہڑپائی دور 2500 ق م توں 2000 ق م تائیں چلدا اے ...... باقی رہ گیا، متاخر ہڑپائی دور۔ تے او 1900 ق م توں 1500 ق م تائیں راڑھے...... موہنجو داڑو تے ہڑپا وچ چار سو میل دی وتھ .... تے ایس وچ وی وادئ سندھ دی تہذیب دے جلوے...... وادئ سندھ دی ایہ عظیم تہذیب تے ایتھے دراوڑ عہد دی حاکمی (Pause)

دراوڑی عہد دی حاکمی ٹڈری اے، آرین مل مار دے نیں ...... اپنے توں بہتر لئی پیراں دی مٹی چھڈنی پیندی اے...... ناچھڈو تے ویلا روند کے لنگھ جاندا اے ...... او کوئی ہورسن یا منڈا سن، دراوڑی آئے تے نویں پرانے اک ہوگئے، شناخت بس دراوڑی رہ گئی۔ بھیل، کول، گونڈ سارے ایس لہر وچ اک مک ایہہ مقامی، پُتر ایس مٹی دے، ایس دھرتی دے وارث، کہلوان دراوڑی ...... ایہ سرسوتی دے حاکم، وادئ سرسوتی دے۔ (little Pause) حاکم سرسوتی تے ستدری دریا دے وچالے دی وادئ ستلج دے ...... آرین اگے ڈٹ کھلوتے، امر مثالاں بنیاں ...... پر ایتھے جت، ہار مقدر، کدی جِت کدی پھٹ (Pause)

راٹھاں اگے ناچیت ہمیش، ناسورے رہن ابلق تے، ...... جو ہونی سی ہو کے رہی ...... کوئی جتے کوئی ہارے، کوئی وار حیاتی تار گئے، کوئی باراں دی وار بنے، جو پنجرے وچ بھاہ لئے، سولی سنگل سار گئے، آرین دھاڑویاں دے حاکم میل نوں مفتوح علاقیاں چوں پسو، اناج ذخیرے تے غلام ملے۔ آقا جو سن، غلام ہوئے ...... پچھ مینے تے، پٹھ تے لاساں، پیر سنگل، ہتھ بنھے، اکھاں پٹی، سفر گولائی، بس گھمی جاؤ ہُئی گھمی جاؤ...... زوراوراں دیاں فوجاں دے وچ رجزیہ دھن تے لہو گرماؤ...... رہند کھوند تے کرو گزارا۔ پیریں مدھے جاؤ (Pause)

ہزاراں ورھیاں توں زوراوراں دی مٹھ بھر اقلیت ایس کرۂ ارض دی اکثریتی لوکائی نوں نکیل پائی پھردی اے...... ایہو کہانی ایس پنجاب دی اے...... ایہو عقیق جنوبی پنجاب دا اے، قدیم دور وچ پنجاب دیاں سرحداں جنوب وچ بیکانیر تے جیسلمیر دے شمالی حصیاں تے دریائے سندھ دے مشرق وچ واقع بالائی سندھ تائیں پھیلیاں سن...... خطۂ پنجاب نے اپنی ہزاراں لکھاں ورھیاں دی حیاتی وچ بڑے موڑ ویکھے نیں ...... مختلف ویلیاں وچ ایہدیاں جداں سرحداں کھلر دیاں سنگو دیاں رہیاں (Pause)

بھاویں پنجاب دے لغوی معنی پنج دریاواں دی دھرتی اے...... پر مختلف ادوار دے

اندر، ایہدیاں حداں تے سرحداں انہاں دریاواں توں سیراب ہون آلی زمین توں کتے ودھ علاقیاں تے پھیلیاں سن۔ کدی تے ایہدیاں حداں اک پاسے سرہند توں درۂ خیبر تائیں تے دوج پاسے کشمیر توں کراچی تائیں پھیل گیاں تے کدی لاہور دی عمل داری ہی صوبہ پنجاب رہی ...... قدیم زمانے وچ پنجاب دیاں سرحداں شمال وچ سلسلۂ کوہ ہندوکش تے پیر پنجال، زنسکار (Zanskar) تے دھولدھر (Dhauladhra) تک محیط سن۔ گندھارا تے کھمبوجہ (khamboja) شمال مغرب وچ سن۔ اوہناں ریاستاں وچ ہندوستان تے پنجابی تہذیب دے واضح اثرات ملدے نیں۔ ایہ پنجاب دا ای حصہ سن...... ضلع ہزارہ تے شمال مشرق وچ دریائے کرشنا گنگا دی زیریں وادی وچ جیہڑے لوک آباد سن، تاریخی اعتبار نال پنجاب دا ہی حصہ سن۔ اوہناں دی پنجابی زبان اُتے مغربی پنجاب دی پنجابی دے مختلف لہجیاں تے لفظاں دی مشابہت حاوی اے...... مشرق وچ دریائے جمنا دے مغرب وچ موجودہ علاقیاں چوں تھانیہ تے سرہند وی پنجاب اندر شامل سن۔ پنجاب دیاں سرداراں مغرب وچ دریائے سندھ دے پار درہ بولان تیک پھیلیاں سن، جنوبی حداں بیکانیر تے جیسلمیر دے شمالی حصیاں تے دریائے سندھ دے مشرق وچ واقع بالائی سندھ تائیں دا کھلار رکھدیاں سن (Pause)

ایہ علاقے اوسن ...... جتھے مقامی پنابی باشندے آباد سن ...... مڈھ قدیمی وسنیک، جنہاں تے دھاڑوی آ کے غالب ہوئے، صدیاں جنگ چلی ...... اج توں لے پچھانہہ تائیں، دھاڑوی حاوی، مقامی مغلوب، طاقت آقا، کمزور غلامی تے ایس تصور وچ نا برنگ بھرن

فاروق ندیم

کالم نگار (روزنامہ وقت، الشرق لاہور)

ڈرامہ نگار، افسانہ نگار،

کتاباں (ترجمے)

- The Season of Journey(Short Stories)
- Balcks are balc (Short Stories)
- Yellow Roses (Short Stories)
- An Adolescent Girls's Love (POetry)
- An Evening of Defamations (Poetry)
- First Falcy of Firts Love (Columns)

پنجابی کتاباں

- الہڑ کڑی دا پیار (شاعری)
- کافیاں یار فاروق
- فاروق کہانیاں (افسانے)
- ندیم کہانیاں (افسانے)
- جاگ میرے پنجاب (اخباری کالم)
- پہلے پیار دا پہلا بھلیکھا (اخباری کالم)
- امریکن ویزا (افسانے)

اردو کتاباں

- میں ہی بے وفا تھا (افسانے)
- رسوائیوں کی شام (شاعری)
- بے نظیر (اخباری کالم)
- اشتہار (اخباری کالم)
- لہو رنگ پنجاب (اخباری کالم)
- صوبہ نیلی بار ایک حقیقت
- شاعر، انقلاب اور لڑکی (اخباری کالم)
- مسافر (فاروق ندیم دی ادبی خدمت دے متعلق مضامین)

ان چھپیاں کتاباں

- اردو اخباراں دے چونویں کالم
- اردو اخباراں تے رسالیاں دے مضموناں دا انتخاب
- پنجابی اخباراں دے چونویں کالم
- پنجابی اخباراں تے رسالیاں دے مضموناں دا انتخاب
- ٹی وی ڈرامہ
- سٹیج ڈرامہ
- ناول
- شارٹ سٹوریز (افسانے)

ٹی وی ڈرامے

اردو سوپ ڈرامہ "سہلیاں" پی ٹی وی ہوم۔۔اردو سوپ ڈرامہ

پنجاب لوک لہر 109/B-V محلہ عیدگاہ ساہیوال

0300-6986863 E-mail: punjab.loklehar@gmail.com

ساہیوال پرنٹنگ پریس پاشا سٹریٹ ساہیوال۔ فون 0312-4228333